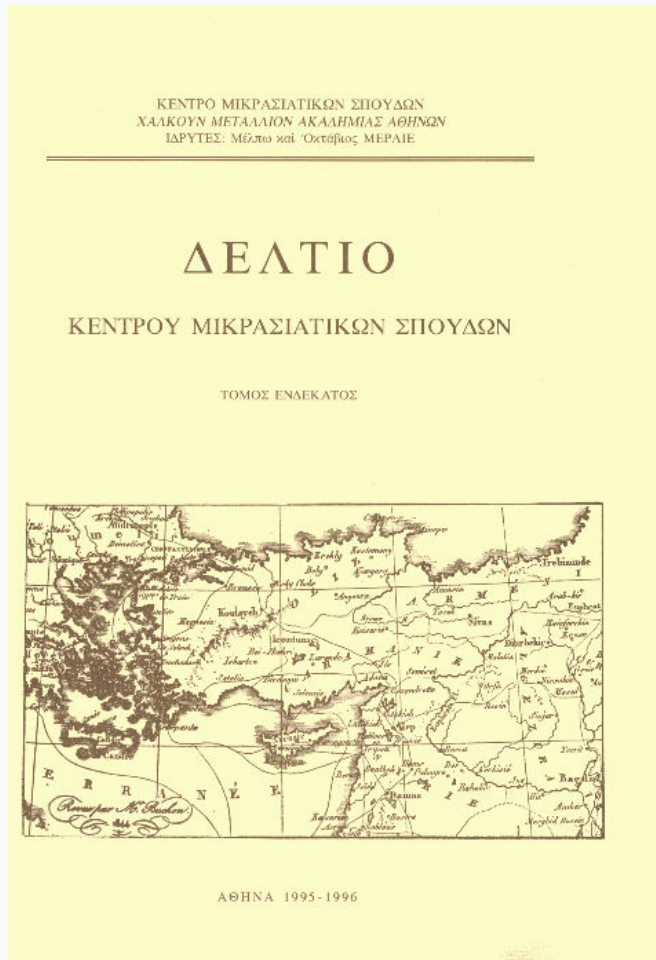

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 11 (1995)

Από το αρχείο του κέντρου μικρασιατικών σπουδών

Σταύρος Θ. Ανεστίδης

doi: [10.12681/deltiokms.59](https://doi.org/10.12681/deltiokms.59)

Copyright © 2015, Σταύρος Θ. Ανεστίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ανεστίδης Σ. Θ. (1995). Από το αρχείο του κέντρου μικρασιατικών σπουδών. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 11, 349–370. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.59>

ΑΠΟ ΤΟ ΥΛΙΚΟ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΣΤΑΥΡΟΣ Θ. ΑΝΕΣΤΙΑΔΗΣ

ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Μιχαήλ Έμμανουηλίδη, *Εξέχοντες Αιολείς Ίεράρχαι. Γερμανός Καραβαγγέλης*,
[Αθήνα, 1962].

(Χρφ. αρ. 191, Μυσία 1)

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὸν Φεβρουάριο συμπληρώθηκαν 60 χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο (Μπάντεν Βιέννης, 11.2.1935) τοῦ Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, Μητροπολίτου Ἀμασειᾶς καὶ Ἐξάρχου Κεντρῶς Εὐρώπης. Ὁ ἱεράρχης αὐτὸς παραμένει περισσότερο γνωστὸς ὡς Μητροπολίτης Καστορίας, ἐπαρχία στὴν ὁποία ὑπηρέτησε ἐπὶ ὀκταετία (1900-1908), ἀναλαμβάνοντας πρωτοβουλίες ἐναρμονισμένες μὲ τὶς βλέψεις καὶ ἐπιδιώξεις τῆς ἐλλαδικῆς πολιτικῆς στὴν ἐπίμαχη, τότε, περιοχὴ τῆς Μακεδονίας. Ἐνδεικτικὴ αὐτῆς τῆς ὑστεροφημίας του εἶναι ἡ ἔκδοση τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, σχετικὰ μὲ τὴν μετακομιδὴ τῶν λειψάνων του στὴν Καστοριά (1959), στὴν ὁποία ἐξαίρεται ἡ συμβολὴ του στὸν Μακεδονικὸ Ἀγώνα καὶ προτάσσεται ὡς μητροπολιτικὸς του τίτλος αὐτὸς τοῦ Καστορίας.¹ Μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα αὐτὸ ἄλλωστε, ἕνας ἀπὸ τοὺς θιασῶτες τῆς δράσης τῆς Ἐκκλησίας ὡς «πολιτικῆς δυνάμεως», ὁ ἀρχιμανδριτὴς Εὐγένιος Κωσταριδῆς, στὴν ἐπισκόπηση τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἑκατονταετία 1821-1921, περιγράφει τὸν Γερμανὸ ὡς «διδάσκοντα καὶ νουθητόντα πίστιν ἀκλόνητον εἰς τὴν πίστιν τῶν πατέρων μας καὶ ἀγάπην καὶ ἀφροσύσιν εἰς τὴν Μητέρα πατρίδα Ἑλλάδα».² Στὶς ἡμέρες μας ἐπίσης, ὁ Μητροπολίτης Αὐστρίας Μιχαήλ, στὸν

1. Βλ. *Μετακομιδὴ τῶν σепτῶν λειψάνων τοῦ ἀειμνήστου Μητροπολίτου Καστορίας Γερμανοῦ Καραβαγγέλη*, Θεσσαλονίκη, Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, 1960.

2. Βλ. Εὐγενίου Κωσταριδῆ, *Ἡ Σὺγχρονος Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία. Αἱ ὑπηρεσίαι τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ Ἔθνος κατὰ τὴν λήξαν ἑκατονταετηρίδα, 1821-1921*, Ἀθήνα 1921, σ. 235, πρβλ. Χριστοδοῦλου, Μητροπολίτου Δημητριάδος, «Ἡ συμβολὴ τῶν Ἑλλήνων

έπιμνημόσυνό του λόγο, με άφορμή τὰ ἐξήντα χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Καραβαγγέλη, δράττεται τῆς εὐκαιρίας νὰ ἀνασυνδέσει τὴν περίπτωση τοῦ ἱεράρχη με τὶς σύγχρονες πολιτικὲς διεργασίες καὶ διαπλοκές, ποὺ ἔχουν ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς τὴν Μακεδονία.³

Βεβαίως, ὁ Γερμανὸς δὲν ἦταν ὁ μόνος. Κατὰ τὴν ἐνοπλὴ ἀποκορύφωση τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγώνα ἀνάλογη δραστηριότητα ἐπέδειξαν ὁ Ἰωακείμ Φοροπόουλος στὸ Μοναστήρι, ὁ Φώτιος Καλπιδῆς στὴν Κορυτσά, ὁ Γρηγόριος Ὁρολογᾶς (μετέπειτα Κυδωνιῶν) στὴν Στρώμνιτσα κ.ἄ.⁴ Ἐν τούτοις, μεταξὺ αὐτῶν, ξεχωρίζουν ὁ Καραβαγγέλης καὶ ὁ Χρυσόστομος [Καλαφάτης] Δράμας, ὡς οἱ δύο ἰσχυρὲς προσωπικότητες τῆς ἱεραρχίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, οἱ ὁποῖες, με παρρησία ἀλλὰ καὶ με συνέτεια, ἐπιδοκίμασαν τὴν ἐθνοκεντρικὴ πολιτικὴ τοῦ ἐλλαδικοῦ κράτους.⁵ Αὐτὴ ἄλλωστε ἡ στάση τοῦ οὐδόγησε σὲ σύγκρουση με τὸν Προκαθήμενο Ἰωακείμ Γ', ὁ ὁποῖος, πιστὸς στὴν ἐθναρχικὴ παράδοση τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, τηροῦσε ἐφρεκτικὴ στάση ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐθνολογικῆς ἀλλοιώσεως τῶν Ὀρθοδόξων πληθυσμῶν τῆς Μακεδονίας καὶ κυρίως, προσπαθοῦσε νὰ περιφρουρήσει τοὺς ἱεράρχες καὶ τὸ ποιμνιὸ του, ἔναντι τῶν ἐθνοφυλετικῶν διενέξεων καὶ τῆς ἀλυτρωτικῆς πολιτικῆς.⁶ Ἐνῶ ὁ Γερμανὸς ἀπευθυνόμε-

---

ἱεραρχῶν τῆς Μακεδονίας στὴν εὐδόωση τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγώνα», *Νέα Ἐστία. Ἀφιέρωμα στὴ Μακεδονία*, ἀρ. 1571 (Χριστούγεννα 1992), σσ. 7-17, ὅπου ἀναπαράγεται ἡ ἴδια ἀντίληψη.

3. Βλ. Μιχαῖλ [Στάϊκου], Μητροπολίτου Αὐστρίας, «Μνήμη Μητροπολίτου Γερμανοῦ Καραβαγγέλη (60 χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του)», *Ἐκκλησία*, ἀρ. 4, 1η Μαρτίου 1995, σ. 158.

4. Βλ. Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης, «Ἡ Ἐκκλησία καὶ ὁ Μακεδονικὸς Ἀγώνας», *Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγώνας. Συμπόσιο. Θεσσαλονίκη-Φλώρινα-Καστοριά-Ἐδεσσα. 28 Ὀκτωβρίου - 2 Νοεμβρίου 1984*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1987, σσ. 63-70, πρβλ. Εἰρηναῖος Χατζεπενφραμίδης, «Ἡ προσφορά τῆς Ἐκκλησίας στὸν Μακεδονικὸ Ἀγώνα», ὁ.π., σσ. 477-480 καὶ Ρούλα Παπαδημητρίου, *Ἡ Ἐκκλησία στὸν Μακεδονικὸ Ἀγώνα*, Ἀθήνα, 1991, σσ. 29-65.

5. Βλ. *Ἐπίσημα Ἐγγράφα περὶ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ὀδυνῆδς καταστάσεως*, Κωνσταντινούπολη, Πατριαρχικὸ Τυπογραφεῖο, 1906, σσ. 29-34: «Ὁ Καστορίας Γερμανὸς πρὸς τὸν Ἰωακείμ Γ' (18 Μαρτίου 1903)»· σσ. 37-40: «Ὁ Καστορίας Γερμανὸς πρὸς τὸν Ἰωακείμ Γ' (4 Μαρτίου 1904)»· σ. 90: «Ὁ Δράμας Χρυσόστομος πρὸς τὸν Ἰωακείμ Γ' (7 Ἰουλίου 1906)»· *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ἔτος 26 (1906), σ. 613: «Ὁ Δράμας Χρυσόστομος πρὸς τὸν Ἰωακείμ Γ' (29 Νοεμβρίου 1906)»· *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ἔτος 27 (1907), σσ. 287-288: «Ὁ Καστορίας Γερμανὸς πρὸς τὸν Ἰωακείμ Γ' (24 Μαρτίου 1907)» καὶ Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, «Τὸ τέλος τῆς ἐθναρχικῆς παράδοσης. Μαρτυρίες ἀπὸ ἀνεξέδοτες ἐπιστολὲς τοῦ Χρυσόστομου Σμύρνης πρὸς τὸν Ἰωάνη Δραγοῦμην», *Ἀμφοτέρω στή μνήμη Φώτῃ Ἀποστολόπουλου*, Ἀθήνα, Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, 1984, σσ. 486-507.

6. Βλ. «Ἀνυπόστατα θυλλήματα», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ἔτος 21 (1901), σ. 370 καὶ περαιτέρω, στὴν ἀνέκδοτη διδακτορικὴ μου διατριβή, *Ἡ ἐθναρχικὴ παράδοση τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας καὶ ὁ Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών*, Ἀθήνα 1993, σσ. 73-79.

νος πρὸς τὸν Πατριάρχη ὀμιλοῦσε γιὰ ἔξαναγκασμὸ τῆς συνειδήσεως τῶν Ὀρθοδόξων τῆς ἐπαρχίας του,⁷ διακηρύττοντας τὴν πίστη του στὴν ἐκπολιτιστικὴ του ἀποστολή, ἡ ὁποία «προώριεται παρὰ Θεοῦ νὰ ἐπιζήση τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀπάτης» τοῦ βουλγαρικοῦ Κοιτάτου,⁸ ὁ Ἰωακείμ Γ' ἀποδοκίμαζε τοὺς χειρισμοὺς τῶν προκατόχων του ὅσον ἀφορᾶ στὴν ἀνακήρυξη τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας καὶ προσδοκοῦσε τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος, θεωρώντας ὅτι τὸ γεγονός αὐτὸ ἀποθράσυνε τοὺς Βουλγάρους καὶ ὑποδαύισε τὰ φυλετικὰ πάθη.⁹ Ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησία, ὡς «Μήτηρ πάντων τῶν Ὀρθοδόξων», ἔπρεπε νὰ ἐπιδειξέι πνεῦμα συμφιλώσεως καὶ νὰ μεριμνήσει γιὰ τὴ διασφάλισή τῆς ὁμόνοιας καὶ τῆς σύμπνοιας.¹⁰

Ἅ Γερεμανός, ὅπως καὶ ὁ μοιψιδάτης τῶν Χρυσόστομος Δράμας, ὑπέστη τις συνέπειες τῶν πρωτοβουλιῶν του. Ἐνῶ ὁ Χρυσόστομος ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ Δράμα καὶ ὀδηγήθηκε ἐξόριστος στὴ γενέτειρά του Τριγλία τῆς Βιθυνίας,¹¹ ὁ Καραβαγγέλης ἐξαναγκάσθηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὴν Καστοριά, μετακινούμενος πρὸς τὰ βάθη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ διακονία του ὡς Μητροπολίτου Ἀμασειᾶς διήρκησε περισσότερο ἀπὸ δεκατέσσερα χρόνια (5.2.1908-27.10.1922) καὶ σημαντικώτατη πτυχὴ τῆς ἀφορᾶ στὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀναδιοργάνωση τῆς ἐπαρχίας του, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε πόλο ἔλξεως γιὰ τὰ τάγματα τῶν Δυτικῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ Μερίζιφούντα ἐπὶ παραδείγματι, συγκοινωνιακὸς κόμβος μεταξὺ Καπταδοκίως καὶ Ἀμασειᾶς, εἶχε μετεξελιχθεῖ στὸ κυριότερο προσηλυτιστικὸ κέντρο τῶν Ἀμερικανῶν μισσιοναρίων στὴν ἀνατολικὴ Μικρὰ Ἀσία, μετὰ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ Κοιμαϊκοῦ Πολέμου καὶ κυρίως, μετὰ ἀπὸ τὸ 1886, ὅποτε ἰδρύθηκε τὸ Anatolia College. Βεβαίως, ὁ ἐπίσκοπος Ἀριστείας Ἱερόθεος Χριστουδουλίδης, καλὸς γνώστης τῶν πραγμάτων στὴ μητρόπολη Ἀμασειᾶς, ἔγραφε, πρὶν ἀπὸ τὴν ἔλευση τοῦ Καραβαγγέλη, ὅτι «ἡ τε Καθολικὴ καὶ ἡ τῶν Διαμαρτυρομένων προπαγάνδα, πρὸ 30 ἐτῶν ἐν Ἀμασειᾷ ἐγκαταστάσαι, οὐδένα εὐτυχῶς ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐσαγήνευσαν μεθ' ὅλας τὰς ἐνεργείας αὐτῶν», ὁμως, τὸ 1905, στὸ Κολλέγιο φοιτοῦσαν 270 μαθητὲς καὶ 130 μαθήτριες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους

7. Βλ. «Ἐπαρχία Καστορίας», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ἔτος 26 (1906), σ. 167.

8. Βλ. «Ἐκθεσις Μητροπολίτου Καστορίας», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ἔτος 27 (1907), σ. 287.

9. Βλ. Στ. Ἀνεσιδὴ, *Ἡ ἔθναρχικὴ παράδοσις*, ὁ.π., σσ. 73-76.

10. Γιὰ τὴν καταδικὴ τοῦ φυλετισμοῦ βλ. Μαξίμου [Χρηστοπούλου], Μητροπολίτου Σάρδεων, *Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Ἱστορικοκανονικὴ μελέτη*, Θεσσαλονίκη, Π.Ι.Π.Μ., 1972, σ. 323, ὅπου καὶ ὁ «Ὄρος» τῆς Μεγάλῃς Τοπικῆς Συνόδου (1872). Βλ. ἐπίσης, *Ὁ Βουλγαρισμὸς πρὸ τοῦ ἱστορικοῦ, τοῦ ἔθνοπολιτικοῦ καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βήματος*, ὑπὸ Ε., Κωνσταντινουπόλη 1864, σσ. 81-82, «Διὰ τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα», *Ἀνάπλασις*, ἀρ. 158 (1901), σ. 842, Σ. Ἡλιάδης, «Θρησκευτικὸ καὶ φυλετικὸ φανατισμὸς», *Εὐαγγελισμὸς* 2 (1913), σσ. 162-164.

11. Βλ. Σπ. Λοβέρδου, *Ὁ Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος*, Ἀθήνα 1929, σσ. 117-120.

τά 2/5 τῶν μαθητῶν καί τὸ 1/4 τῶν μαθητριῶν ἦταν Ὁρθόδοξοι. Ἄλλωστε, μετὰ ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1904, ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα Μερζιφούντος εἶχε περιέλθει στὴ δυσμενὴ κατάσταση νὰ χρησιμοποιεῖ ὡς ἐκκλησία καὶ ὡς σχολεῖο δύο ἐνοικιασμένα δωμάτια ἐνὸς ἐγκαταλειμμένου ἄρμενικοῦ κτιρίου. Ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὁ Λάζαρος Τριανταφυλλίδης, πρόσφυγας ἀπὸ τὸν τόπο ἐκεῖνο: «*Στὴν Μερζιφούντα εἴχαμε Δημοτικὸ Σχολεῖο, πὺν ἦταν στὸν περίβολο τῆς ἐκκλησίας. Ὅποιος ἤθελε νὰ μάθῃ περισσότερα γράμματα πῆγαινε στὸ Κολλέγιο*». Ὑπάρχει, βεβαίως καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Εὖσ. Κασάπογλου, ἐπίσης ἀπὸ τὴν Μερζιφούντα, ὁ ὁποῖος φρονεῖ ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς ὀφειλόταν στὸ «τέλειο ἐκπολιτιστικὸ συγκρότημα», τὸ Ἀμερικανικὸ Κολλέγιο. «*Δὲν παραδέχομαι*», σημειώνει ὁ Κασάπογλου, «*ὄσα γράφονται μὲ φανατισμὸ στὸν Ξενοφάνη. Ἐξადέρφια καὶ θεῖοι μου ἐφοίτησαν ἐπὶ ἔτη στὸ Κολλέγιο αὐτὸ καὶ ἀπεφοίτησαν καὶ ἔζησαν ὡς Ἕλληνες καλοὶ καὶ Ὁρθόδοξοι*». Πάντως, ὁ Καραβαγγέλης συμμεριζόταν τὴν ἀποψη τοῦ Ἱεροθέου ὅτι «τὰ μίσθαρνα ἀνθρωπάρια τῶν προπαγανδῶν, τῆδε κακίως τρέχοντα, φροντίζουσι καὶ ἐτέρους ν' ἀποπλανήσωσιν ἐν τῇ σολιᾷ καὶ ἐκτετροχιασμένη αὐτῶν ὁδῷ». Ἔτσι, προηγήγαγε τὶς σχολῆς Ἀμισοῦ σὲ τέλειο Γυμνάσιο, ἀνέγειρε νέο γυμνασιακὸ κτίριο, γυμναστήριο μὲ σύγχρονο ἐξοπλισμὸ καὶ κυρίως, περιόδευσε στὰ πλέον ἀπόμακρα ὄρενα χωριά ἰδρύοντας σχολεῖα.¹²

Τὸ ἔργο του, ὡς πρὸς τὴν ἀναζωογόνηση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας τῆς ἐπαρχίας του, ἐπισκιαίζεται συνήθως ἀπὸ τὴ δραστηριότητά του, μετὰ ἀπὸ τὸ 1914, συνδεδεμένη μὲ τὶς δραματικῆς ἐμπειρίες τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ, γιὰ τὴν ὁποία καὶ καταδιώχθηκε, τόσο ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν κεμαλικὴ ἐξουσία. Τὴν ἴδια στάση τηρεῖ καὶ ὁ ἴδιος, ἀφοῦ στὰ ἀπομνημονεύματά του ἀναφέρεται μὲ ἔμφαση καὶ ἀναλυτικὴ διάθεση στὴν περίοδο 1914-1922.¹³ Πάντως, ἡ προσπάθεια γιὰ τὴ διασφάλιση τοῦ ἑλλη-

12. Οἱ μαρτυρίες προέρχονται ἀπὸ τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἀρχεῖο Προφορικῆς Ἱστορίας, Νότιος Πόντος, Περιφέρεια Μερζιφούντος, Φάκελος Πο. 984. Γιὰ τὶς ἀναφορῆς τοῦ Ἐπισκόπου Ἀριστείας βλ. Ἱεροθέου Χριστοδουλίδου, Ἐπισκόπου Ἀριστείας, «Μελέτη καὶ Στατιστικὴ τῆς Ἐπαρχίας Ἀμμοσείας», *Ξενοφάνης* 4 (1906), σσ. 252-257. Πρβλ. Γ.Ε. Μανώλακας, «Μαρσοβὰν ἢ Μερζιφούν», *Ξενοφάνης* 5 (1907-1908), σσ. 188-194. Ὁ Μανώλακας γράφει ταυτόχρονα μὲ τὴν ἀνάληψη τῆς Μητροπόλεως Ἀμμοσείας ἀπὸ τὸν Καραβαγγέλη. Ἔτσι, στὴν σ. 193 σημειώνει: «Καὶ εὐτυχῶς τῶρα πλέον πάσα αἰ ἐλπίδες καὶ τῆς ἐπαρχίας καὶ τοῦ ἔθνους στηρίζονται ἐπὶ τοῦ ῥεκτου καὶ ἀόκνου νέου μητροπολίτου **Γερμανοῦ**». Βλ. ἐπίσης, Χρῆστος Σπ. Σολδάτος, *Ἡ ἐκπαιδευτικὴ καὶ πνευματικὴ κίνησις τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1800-1922)*, τόμ. 2, Ἀθήνα 1989, σσ. 162, 223, 238-239· τόμ. 3, Ἀθήνα 1991, σσ. 128-129, 136-137, 145-146, 149. Γιὰ τὴν συμβολὴν τοῦ Καραβαγγέλη βλ. Ἀντιγόνη Μπέλλου-Θρεψιάδη, *Μορφές Μακεδονομάχων καὶ τὰ Ποντιακὰ τοῦ Γερμανοῦ Καραβαγγέλη*, Ἀθήνα, Τροχαλία, 1992, σσ. 92-95.

13. Βλ. Ἀντιγόνη Μπέλλου-Θρεψιάδη, *ὁ.π.*, σ. 92 κ.έ.

νορθόδοξου χαρακτήρα της εκπαίδευσης και την αναχαίτιση του προσηλυτιστικού ρεύματος αποτέλεσε τη λυδία λίθο στις σχέσεις του Γερμανού με την πολιτική της Μεγάλης Έκκλησίας. Για το Πατριαρχείο αυτή υπήρξε η προτεραιότητα: η προάσπιση, δηλαδή, της άκεραιότητας του Όρθοδόξου δόγματος και όχι βεβαίως, ή σφρηγιάτηση του έθνικου φρονήματος και ή υπόθαλψη άλντροτικών προσδοκιών. Ήδη, τὸ 1868, είχε άνασυγκροτηθεί ή Πατριαρχική Κεντρική Έκπαιδευτική Έπιτροπή για την άποκατάσταση ένός αύστηρότερου έλέγχου επί τών εκπαιδευτικών θεμάτων, ενώ συστάθηκε και σέ κάθε έκκλησιαστική περιφέρεια μία τοπική έπιτροπή για τή δυνατότητα περιφερειακής αντίδράσεως στίς ξένες ιεραποστολές.¹⁴ Σέ μία από τίς πολλές έγκυκλίους σχετικά με τὸ θέμα, ὁ Ίωακείμ Γ΄ άναφερόταν σέ «πνευματική έπιδρομή», με τήν συνακόλουθη πρὸς τοὺς κληρικούς προτροπή: «προσέχειν έαυτοῖς, τήν καλήν τε παρακαταθήκην φυλάττειν, τὰς βεβήλους δ΄ έκτρέπεσθαι κενοφωνίας και αντίθεσις τής ψευδωνύμου γνώσεως, ιερὸν έστιν παράγγελμα και τής άγίας του Χριστου Έκκλησίας άρχαιοπαράδοτον και σωτήριον διάγμα».¹⁵

Στή μορφή του Καραβαγγέλη, πέραν τής ήρωϊκής ὄψεως, άποτυπώνεται και ή τραγική. Ὁ ιεράρχης, ὁ ὁποῖος άφιέρωσε τίς δυνάμεις και τή ζωή του στήν έξυπηρέτηση τών έθνικών —ὄπως εκείνος έπίστευε— συμφερόντων, άπέθανε στή Βιέννη, «έξόριστος άπ΄ τήν Καστοριά, άπ΄ τήν Άμάσεια, άπ΄ τήν Κωνσταντινούπολη», ύποχρεωμένος, επί μακρόν, νά έπιβιώσει με ένα «γλίσχρο ποσόν» για τὸ ὁποῖο τὸν έκρινε άξιο ή έλληνική πολιτεία. Βεβαίως, στά χρόνια εκείνα, με νωπές σχεδόν τίς τραυματικές έμπειρίες άπό τήν Μικρασιατική Καταστροφή, τὸ έλληνικό κράτος είχε λόγους νά άπαρνηθεί τίς ιδεαλιστικές έξάρσεις του ταραχῶδους παρελθόντος του. Άφ΄ έτέρου, τὸ Οικουμενικό Πατριαρχείο, ύπό τὸ καθεστὼς που τὸ έπεφύλαξε ή συνθήκη τής Λωζάννης, πὼς μπορούσε νά άποκαταστήσει ένα τέκνο του ταυτισμένο με τὸν έλληνικό άλντροτισμό;

Ἡ περίπτωση του Γερμανού Καραβαγγέλη, με τή θλιβερή της κατάληξη, άποτελεῖ καλή άφορμή για περισκεψη ὡς πρὸς τή διαπλοκή τής Έκκλησίας με τὰ συμφέροντα και τίς επιδιώξεις τής κοσμικής έξουσίας. Ὁ ἴδιος, άλλωστε, στερήθηκε τὸν ὕψιστο βαθμὸ τής ιεραρχίας έπειδὴ τὰ πολιτικά κρι-

14. Βλ. «Ἡ Πατριαρχική Κεντρική Έκπαιδευτική Έπιτροπή», *Έκκλησιαστική Άλήθεια*, έτος 3 (1882-1883), σσ. 570-571, «Κανονισμὸς τής Πατριαρχικῆς Κεντρικῆς Έκπαιδευτικῆς Έπιτροπῆς» *Έκκλησιαστική Άλήθεια*, έτος 12 (1892-1893), σσ. 295-296, Μανουήλ Ίω. Γεδεών, «Ἡ πνευματική κίνησις του γένους ἡμῶν κατά τὰ πρώτα του 10΄ αἰῶνος έτη», *Έκκλησιαστική Άλήθεια*, έτος 9 (1888-1889), σ. 346 κ.έ., Ζωή Μελανδινού, «Ἡ Πατριαρχική Κεντρική Έκπαιδευτική Έπιτροπή και οἱ άγῶνες της», *Δελτίον Μεγαλοσχολιῶν*, τχ. 3, Άθήνα, Φεβρουάριος 1952, σσ. 48-52.

15. Βλ. «Έκκλησιαστικά έγγραφα», *Έκκλησιαστική Άλήθεια*, έτος 22 (1902), σ. 349.

τήρια τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως προέκριναν, τότε, τὸν Μελέτιο Μεταξάκη ὡς Πατριάρχη.¹⁶ Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δὲν μπορεῖ νὰ περιφρουρήσει τὸν οἰκουμενικὸ τῆς χαρακτήρα καὶ νὰ ἐπιτελέσει, χωρὶς περισπασμούς, τὸ πνευματικὸ καὶ ποιμαντικὸ τῆς ἔργο ἀπτομένη τοῦ χιτῶνος τοῦ σύγχρονου ἔθνικου κράτους. Ἐν τούτοις καὶ σήμερα, ἀπαντῶνται ἱεράρχες, οἱ ὁποῖοι ἀντιπαρέρχονται, μὲ τὸν λόγο καὶ τὶς πρωτοβουλίες τους, τὴν ἀντινομιὰ μεταξὺ τῶν πνευματικῶν ἀξιών, τοῦ ὑπερβατικῆς προσανατολισμοῦ καὶ τῆς οἰκουμενικότητος τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ἀξιών του ἔθνικισμοῦ ἐντόνα ἐγκόσμιων καὶ συχνὰ βίαιων.¹⁷

16. Βλ. ἐπ' αὐτοῦ τὴν μαρτυρία τοῦ Καραβαγγέλη, *Μορφές Μακεδονομάχων*, ὁ.π., σσ. 131-135.

17. Βλ. ἐπὶ παραδείγματι, τὶς ἀναφορὲς περὶ «ἔθνικῆς περιφρουρήσεως καὶ προστασίας», «ἔθνικῆς συνειδήσεως», «ἑλληνικοῦ ἔθνους», στὴν εἰσήγηση τοῦ Νικοδήμου, Μητροπολίτου Πατρῶν, «Περὶ ἀνακηρύξεως τοῦ ἔθνομάρτυρος Μητροπολίτου Σμύρνης Χρυσοστόμου (Καλαφάτη) ὡς ἱερομάρτυρος (+1922)», *Ἐκκλησία*, ἀρ. 18, 1/15 Δεκεμβρίου 1992, σσ. 696-700 καὶ περαιτέρω «Μὲ ἀπόφαση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἀνακηρύχθηκε Ἅγιος ὁ Χρυσόστομος Σμύρνης», *Μικρασιατικὴ Ἥχώ*, ἀρ. 302 (Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 1992)· ἐπίσης, Χριστοδούλου, Μητροπολίτου Δημητριάδος, «Ἔθνος καὶ Ὁρθοδοξία, ὁ ἄρρηκτος δεσμός», *Τὸ Βῆμα*, 30 Ὀκτωβρίου 1994· τὶς συνεντεύξεις, δίκην ὑπουργοῦ ἑξωτερικῶν, τοῦ Ἰακώβου, Ἀρχιεπισκόπου Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς, *Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος*, 28 Ἰουλίου, 4 Αὐγούστου 1994, καὶ *Ἀδέσμευτος Τύπος*, 18 Αὐγούστου 1995. Ἐπ' αὐτῶν πρβλ. Bartholomaios Archondonis, Métropolitte de Philadelphie [νῦν Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης], «L' esprit oecuménique de l' Orthodoxie», *Mount Athos and the European Community*, Edited by Anthony-Emil N. Tachias, Θεσσαλονίκη, I.M.X.A., 1993, σσ. 85-91, Ἀναστασίου, Ἀρχιεπισκόπου Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας, «Πρὸς μία βαλκανικὴ κοινοπολιτεία εἰρήνης καὶ ἀλληλεγγύης», *Τὸ Βῆμα*, 28 Αὐγούστου 1994, Ἰουλιανοῦ Ἱερομονάχου, «Τὸ ἡλιόφωτο πρόσωπο σκοτίστηκε...», *Τὸ Βῆμα*, 24 Δεκεμβρίου 1995 καὶ Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, «Οἱ πέντε σταθμοὶ στὴν Πορεία τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως», *Ὁρθόδοξος Κόσμος*, τχ. 1 (Ἰανουάριος 1996), σσ. 82-86.

Ὁ Γερμανὸς Καραβαγγέλης μπροστὰ στὴν κλειστὴ πύλη τοῦ Οἰκουμενικοῦ
Πατριαρχείου

(Πηγὴ: Ἀντιγόνης Μπέλλου-Θρεψιάδη, *Μορφές Μακεδονομάχων καὶ τὰ Ποντιακὰ τοῦ
Γερμανοῦ Καραβαγγέλη*, Ἀθήνα, Τροχαλία, 1992).

II. ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Το ανάγνωσμα τὸ ὁποῖον προσφέρομεν εἰς τοὺς ἀγαπητοὺς συμπατριώτας, ἀναγνώστας τοῦ Αἰολικοῦ Κήρυκος,* ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐθνικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐν γένει δράσιν τοῦ ἀειμνήστου ἱεράρχου Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, διακεκριμένου τέκνου τῆς Αἰολίδος καὶ συγκεκριμένου τοῦ Ἀδραμυττίου,¹ [ἢ ὁποῖα] ὑπῆρξε φυτῶριον μεγάλων ποιμεναρχῶν, ἀναδείξασα καὶ δύο Πατριάρχας εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον.

Τὴν πλουσιάν ἐθνικὴν καὶ κοινωνικὴν δρᾶσιν τοῦ Καραβαγγέλη θὰ ἔπρεπε πολὺ ἐνωρίτερον ἡμῶν νὰ ἐξιστορήσουν οἱ διανοούμενοι τοῦ τόπου καὶ τῆς Αἰολίδος γενικότερον.² Διότι ἡμεῖς προερχόμενοι ἐκ τῆς πεζῆς τά-

* Δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς δημοσιεύσεως.

1. Στὸ Ἀδραμύτιο, ὅπου ὁ πατέρας του ἐξασκοῦσε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ τραπεζίτη, ἔζησε τὰ παιδικὰ του χρόνια καὶ ολοκλήρωσε τὶς ἐγκύλιες σπουδές του, ὁ Νεοκλῆς Καζάκης (1849-1936), ἀπὸ τοὺς πλέον κατηρητισμένους καὶ προικισμένους ἐκπροσώπους τῆς νεότερης ἑλληνικῆς πολιτικῆς σκέψης, ἰδρυτῆς τῆς ἐθνικῆς ἀλυτρωτικῆς ἐταιρείας «Ἑλληνισμός». Βλ. τὴ σχετικὴ μονογραφία τοῦ Γιώργου Κόκκινου, *Ὁ πολιτικὸς ἀνορθολογισμὸς στὴν Ἑλλάδα. Τὸ ἔργο καὶ ἡ σκέψη τοῦ Νεοκλή Καζάκη (1849-1936)*, Ἀθήνα, Τροχαλία, 1996. Γιὰ τὸ Ἀδραμύτιο βλ. πρωτογενῶς, Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, *Ἀρχεῖο Προφορικῆς Ἱστορίας, Μυσία, Φάκελος 1*. Ἐπίσης, βλ. Παντελῆ Ι. Καψῆ, «Μικρασιατικαὶ ἀναμνήσεις. Ἀδραμύτιον», ἐφημ. *Ἐμπρός*, 1η Ἰουνίου 1949.

2. Κατὰ τὴν διετία 1958-1959 ἡ προσωπικότητα καὶ ἡ δράσις τοῦ ἱεράρχη βρέθησαν στὸ προσκήνιο μὲ ἕναν ἰδιαίτερα τιμητικὸ τρόπο· ἄφ' ἑνός, μὲ τὴν ἔκδοσις τῶν ἀπομνημονευμάτων του ἀπὸ τὸ Ι.Μ.Χ.Α. (Γερμανὸς Καραβαγγέλης, Μητροπολίτης Καστορίας, *Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν. Ἀπομνημονεύματα*, Πρόλογος Β. Λαοῦρδα. Εἰσαγωγή Κλ. Τσοῦρκα, Θεσσαλονίκη 1958. Τὰ *Ἀπομνημονεύματα* σχολιάζονται ἀπὸ τὸν Ἀθ. Ε. Καραθανάση, «Τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα. Μία πρώτη προσέγγισις καὶ καταγραφή», *Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼνας. Συμπόσιο. Θεσσαλονίκη-Φλώρινα-Καστοριά-Ἐδέσσα. 28 Ὀκτωβρίου-2 Νοεμβρίου 1984*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1987, σ. 137) καὶ ἄφ' ἑτέρου, μὲ τὴ μετακομιδὴ τῶν ὁσῶν του ἀπὸ τὴν Βιέννη στὴν Καστοριά. Ἡ λαμπρότητα τῆς ἐκδηλώσεως ἀποτυπώνεται στὴν ἔκδοσις τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, *Μετακομιδὴ Λειψάνων Γερμανοῦ Καραβαγγέλη*, Θεσσαλονίκη 1960. Ἀποτελεῖ γεγονός πάντως ὅτι λείπει μία μονογραφία ἐπιστημονικὴ ἢ μὴ γιὰ μὴ πολυσοχιδῆ προσωπικότητα ὅπως ὁ Καραβαγγέλης. Ὁρισμέναι σκέψεις καὶ ἐκτιμήσεις ἀπαντῶνται στοὺς Γερμανὸ Γρηγοῦρᾶ, *Ἡ ἐν Χάλκῃ Θεολογικὴ Σχολὴ (1844-1898)*, Ἀλεξάνδρεια 1907, σσ. 147-148, Εὐγένιο Κωσταριδίδη, *Ἡ Σιγγῆρονος Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία. Αἱ ὑπηρεσίαι τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ ἔθνος κατὰ τὴν λήξαντες ἑκατονταετηρίδα, 1821-1921*, Ἀθήνα 1921, σσ. 233-235, Βασίλειο Λαοῦρδα, «Ὁ Καστορίας Γερμανὸς Καραβαγγέλης (1866-1935)», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 42 (1959), σσ. 215-219, Κλεόβουλο Τσοῦρκα, «Εἰσαγωγή», *Ἀρχεῖον Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος, Πηνελόπης Δέλτα, 1*. Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, *Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν (Ἀπομνημονεύματα) Ι*, Θεσσαλονίκη, Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ι.Μ.Χ.Α. 1959, σσ. ζ' - ιγ', Βασίλειο Σταυριδίδη, *Ἡ Ἱερά Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, 1844-1923*, τόμ. 1, Ἀθήνα 1970, σσ. 108-111, Τάσο Γριτσόπουλο, «Γερμανὸς ὁ Καραβαγγέλης»

ξεως του εμπροκειμένου ψυχία μόνον θά δυνηθώμεν νά μεταδώσωμεν, τὰ ὅποια ἠδυνήθημεν ἐκ τῶν ἐνόντων νά περισυλλέξωμεν πρὸν τὸν σκοπὸν τοῦτον. Τὴν παράλειψιν ταύτην εὐγενῶς προσεφέρθη νά ἀναπληρώσῃ ὁ σοφὸς Αἰολεὺς Γυμνασιάρχης κ. Ἀλέξανδρος Κολυφῆτης ἐν εἰδικῇ διαλέξει. Ἡ Θεσσαλονίκη προηγήθη ἡμῶν καὶ πρὸ ὀλίγου καιροῦ εἰς πνευματικὸν μνημόσυνον τοῦ αὐιδίμου ἱεράρχου, ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης κ. Πηχεῶν ἐπὶ ὀλόκληρον τρίωρον συνεκράτησεν ἀδιάπτωτον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀμροατηρίου. Οἱ Αἰολεῖς καὶ οἱ Ἀδραμυττηνοὶ ἰδιαιτέρως τὸν εὐχαριστοῦμεν.

Ὁ Γερμανὸς Καραβαγγέλης ἐγεννήθη τὸ 1868 εἰς Μυτιλήνην.³ Ἠκολούθησεν θεολογικὰς [σπουδὰς] εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν Χάλκης,⁴ μετὰ τὴν ἐξ αὐτῆς ἀποφοίτησίν του μετέβη δι' ἀνωτέρας σπουδὰς εἰς τὴν Γερμανίαν.⁵ Τὸ 1891 ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λειψίας⁶ καὶ διωρίσθη καθηγητὴς εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν Χάλκης.⁷ Ἐκεῖ συνέγραψεν ἐγκυκλοπαίδειαν τῆς Θεολογίας καὶ διάφορα ἐπιστημονικὰ ἔργα, ἐκκλησιαστικοὺς λόγους, τὴν περὶ τοῦ Πάσχα ἱστορικὴν ἐπιστημονικὴν διατριβὴν⁸ καὶ ἄλλας μελέτας, δημοσιευθείσας εἰς περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδας.

γέλης», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 4, στ. 400-402, ἐνῶ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ μαρτυρία τῆς Ἀντιγόνης Μπέλλου-Θρεψιάδη, *Μορφῆς Μακεδονομάχων καὶ τὰ Ποντιακὰ τοῦ Γερμανοῦ Καραβαγγέλη*, Ἀθήνα, Τροχαλία, ²1992, σσ. 68-90 κ.ἀ.· πρβλ. Ἀθανασίου Γ. Τσερνόγλου, *Τὰ ἐξήντα χρόνια τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς*. Ὁ Ἀμασειᾶς Γερμανὸς Καραβαγγέλης καὶ τὰ ἀπομνημονεῖματά του, Ἀθήνα 1983, ὅπου καὶ οἱ ἐπισημάνσεις του γιὰ τὰ «Ποντιακὰ» ποῦ ἡ Μπέλλου-Θρεψιάδη δημοσιεύει.

3. «Ἐγεννήθηκα στὸ χωριὸ Στύψη τῆς Λέσβου στὰ 1866. Καὶ οἱ γονεῖς μου ἦταν ἀπὸ τὴν Στύψη». Βλ. *Ἀπομνημονεῖματα Γερμανοῦ Καραβαγγέλη*. Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν, ἄ.τ., Μπαριμπουνάκης, ἄ. ἔ., σ. 19. Ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν δύο ἐτῶν ὁ Γερμανὸς ἔζησε στὸ Ἀδραμύττιο, ἔδρα τῶν ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων τοῦ πατέρα του, ὅπου καὶ ὀλοκλήρωσε τὶς σπουδὲς πρωτοβάθμιας ἐκπαίδευσης. Βλ. ὁ.π.

4. Στὴν Σχολὴ γράφτηκε τὸ 1881, κατόπιν προτροπῆς τοῦ Μητροπολίτου Ἐφέσου, Ἀγαθαγγέλου. Ἀπεφοίτησε τὸ 1888 μὲ τὴν ὑποβολὴ τῆς «ἐनावσιμίου διατριβῆς» Ὅτι ἀξιόπιστοι οἱ *Εὐαγγελιστὰί*. Ἐφ' ἑξῆς, ἔλλειψαι ἄλλων ἐνδείξεων, ἡ τεμνηρίωση παρόμοιων πληροφοριῶν νά θεωρεῖται ὅτι ἀφορᾷ στὰ *Ἀπομνημονεῖματα*, στὸν Β. Σταυρίδη, ὁ.π. καὶ στὸν Ἀπόστολο Δ. Μέξην, *Ἡ ἐν Χάλκῃ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολή*. *Ἱστορικὰ Σημειώματα* (1844-1933), Κωνσταντινούπολη 1933, σσ. 107, 134, 141, 220.

5. Ὑπότροφος τοῦ Παύλου Στεφάνοβιχ Σκυλίτση. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λιψίας φοίτησε καὶ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βόννης, ὅπου παρακολούθησε μαθήματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

6. Τίτλος τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς: *Περὶ Θεοῦ διδασκαλία Θεοφίλου τοῦ Ἀντιοχείας*.

7. Σὲ ἀντικατάσταση τοῦ ἀρχidiaκόνου Φωτίου Ἀλεξανδρίδη. Παρέμεινε στὴ θέση αὐτὴ ἕως τὸ 1896 καὶ δίδαξε ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, ὁμηλικτὴ, ἐγκυκλοπαίδεια τῆς θεολογίας καὶ ἑβραϊκὴ ἀρχαιολογία.

8. Τὸ 1895.

«Όταν τὸ 1893, ὁ Πάπας Λέων ΙΓ΄, ἀπέσυρε τὴν ἐγκύκλιόν του, διὰ τῆς ὁποίας ἐκάλει τὰς Ἐκκλησίας εἰς ἕνωσιν, ὁ τότε Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἄνθιμος ὁ Ζ΄,⁹ μετὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, εἰς τὸν Γερμανὸν Καραβαγγέλην ἀνέθεσαν νὰ συντάξῃ τὴν ἐπίσημον ἀπάντησιν τῶν Πατριαρχείων. Ἡ ἀπάντησις¹⁰ μεταφρασθεῖσα εἰς ὅλας τὰς γλώσσας ἐπὶ ἔτη ἀπασχόλησεν τὰ περιοδικὰ τῆς Εὐρώπης καὶ ἰδίως τοὺς Καθολικοὺς θεολόγους.

Κατὰ τὸ ἔτος 1896 ὁ Γερμανὸς ἐχειροτονήθη χωροεπίσκοπος τοῦ Πέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκεῖ ἡ Δραῖσις του ἐστράφη ἰδιαίτερος κατὰ τῶν προλαγανδῶν, αἵτινες ἐλυμαίνοντο τὴν Ἑλληνικὴν Νεολαίαν.¹¹ Ὁργάνωσε Κυριακὰ μαθήματα, τὸ θρησκευτικὸν κήρυγμα καὶ διὰ πρώτην φορὰν ἔφερε εἰς τὸ Πέραν κληρὸν μορφωμένον. Ἐχειροτόνησεν ἱερεῖς προικισμένους μὲ παιδείαν, ὡς τὸν Κωνσταντῖνον Καλλίνικον,¹² τὸν Ζῶτον.¹³ Προσέλαβε ὡς ἐφημερίου τὸν Νέστορα Σουλιώτην,¹⁴ τὸν Στέφανον Ἀθανασιάδην¹⁵ καὶ ἄλλους δοκιμοὺς ἱεροκήρυκας. Μετ' αὐτῶν ἐδίδασκεν εἰς διάφορα κέντρα, εἰς τὰ ὅποια συνεσφεύοντο ἀπὸ τὰ ἀπώτερα σημεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ ὁμογενεῖς διὰ νὰ ἀκροασθοῦν τὸν θεῖον λόγον.

9. (1895-1897). Βλ. Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, *Οἱ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι. 1860 - Σήμερον*, τόμ. 1: Ἱστορία, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 363-377, ὅπου καὶ τὰ σχετικά βιβλιογραφικά.

10. Βλ. «Πραγματεῖα ἱστορικῆ ἐπὶ τῆς κατὰ Ἰούνιον τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀπολυθείσης ἐγκυκλίου τοῦ Πάπα Λέοντος ΙΓ΄», ὑπὸ Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, Ἀρχιμανδρίτου, διδάκτορος τῆς Φιλοσοφίας καὶ καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Θεολογικῇ Σχολῇ, Ἀνάπτυξις 8 (1895), ἀρ. 15, σσ. 153-154, ἀρ. 16, σσ. 166-167, 9 (1896), ἀρ. 1, σσ. 6-7, ἀρ. 2, σσ. 21-23, ἀρ. 3, σσ. 38-39, ἀρ. 4-5, σσ. 44-47, ἀρ. 6, σσ. 60-62, ἀρ. 7, σσ. 73-79, ἀρ. 13, σσ. 139-142. Πρβλ. Μιχ. Ἰ. Γαλανός, «Ἡ ἀπάντησις τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Παπικὴν περὶ ἐνώσεως ἐγκύκλιον», Ἀνάπτυξις 8 (1895), ἀρ. 11, σσ. 119-120.

11. «Τὸ Πέραν ἦταν γεμάτο ἀπὸ προλαγανδιστικὰ σχολεῖα καὶ ὅλοι τοὺς σχεδὸν οἱ τροφίμοι ἦταν Ἑλληνοπαῖδα, ποὺ φοιτοῦσαν σ' αὐτὰ, γιὰ νὰ μάθουν τὴν γαλλικὴν γλῶσσα. Στὰ σχολεῖα αὐτὰ ἐστρεβλῶντο τὸ πνεῦμα τῶν μαθητῶν, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία ἦσαν ἄγνωστες καὶ τὰ παιδιὰ καθὼς βρισκόνταν οὐ ἔξeno καὶ ἐχθρικό περιβάλλον ἐξεφυλλίζοντο καὶ μεταβάλλοντο σὲ κοσμοπολίτες ἀδιάφορους πρὸς τὰ ἔθνη καὶ ἰδεώδη καὶ ψυχροὺς στὰς παραδόσεις των». Βλ. Ἀπομνημονεῖματα, ὅ.π. σ. 23.

12. Πρόκειται γιὰ ἐπιφανῆ λόγιον κληρικό, ὁ ὁποῖος διακρίθηκε γιὰ τὸ ποιμαντικὸ του ἔργο στὸ Πέραν. Βλ. Ὁρθοδοξία 15 (1940), σ. 326. Ἐθνησοφικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐργηλοποιεῖα, τόμ. 7, σσ. 258-262.

13. Ἀλέξανδρος Ζῶτος, Ἐπίσκοπος Τραπεζίας (1928-1933). Ὡς ἱερέας δίδαξε στὸ Λύκειον τοῦ Πέραν καὶ στὸ Ζάππειον Παρθενωγωγεῖον. Ἔλαβε τὸ ὄφειμον τοῦ Μεγάλου Καθηγητοῦ ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχη Ἰωακείμ Γ΄. Ἀπὸ τὸ 1920 καὶ ἐπὶ μία πενταετία, διετέλεσε Σχολάρχης τῆς Πατριαρχικῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς. Βλ. Ὁρθοδοξία 8 (1933), σ. 190. Ἐθνησοφικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐργηλοποιεῖα, τόμ. 2, σσ. 114-115.

14. Ὁ Καραβαγγέλης ἀναφέρεται στὸν Νέστορα Σεπολίδη, καθηγητὴ τῆς Ἐμπορικῆς Σχολῆς Χάλκης. Βλ. Ἀπομνημονεῖματα, ὅ.π.

15. Βλ. Ὁρθοδοξία 2 (1927), σ. 142.

Ἐκ τῶν λόγων μετέβη εἰς τὰ ἔργα. Αἱ ξένα προπαγανδιστικαὶ σχολαὶ εἶχον ὑπερπληρωθῆ ἀπὸ Ἑλληνόπαιδας. Μίαν ἡμέραν, ὕστερον ἀπὸ συστηματικὴν κατήχησιν καὶ προπαρασκευὴν μετέβη εἰς τὴν Σχολὴν Παπαῦ Κιοπροῦ καὶ ἀπέσυρε ἐξ αὐτῆς τοὺς Ἑλληνόπαιδας μαθητὰς τῆς.¹⁶ Ἐξ αὐτῶν 130 μετέφερον εἰς τὴν Ζωγράφειον Σχολήν,¹⁷ τοὺς δὲ ὑπολοίπους διένειμεν εἰς διαφόρους Ἑλληνικὰς ἀστικὰς Σχολὰς. Ἡ Ξένη Σχολὴ ἔκλεισε ἅπαξ διὰ παντός, ἀλλὰ οὐχὶ μικρότερον κλονισμὸν ἠσθάνθησαν καὶ οἱ αἱ ἄλλαι προπαγανδιστικαὶ σχολαί. Πλήρη ἀπὸ Ἑλληνίδας ἦσαν καὶ τὰ Παρθεναναγωγεῖα τῶν καλογραῶν, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ἐδιδάσκοντο οὔτε ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἱστορία, οὔτε ἡ Ὀρθόδοξος κατήχησις. Οὕτω αἱ μέλλουσαι μητέρες τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας ἐροῦντο βορὰ εἰς τὸν προσηλυτισμὸν τοῦ καθολικισμοῦ. Ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχον Ἑλληνικὰ Παρθεναναγωγεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα νὰ διδάσκηται ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα,¹⁸ ὁ Γερμανὸς Καραβαγγέλης προέβη δι' ἰδίῳν του ἐξόδων, εἰς τὴν ἰδρυσὴν Ἑλληνογαλλικοῦ Παρθεναναγωγείου, ὀνομασθέντος ὑπὸ τοῦ λαοῦ «Παρθεναναγωγεῖον Καραβαγγέλη».¹⁹ Εἰς

16. «Με τοὺς ἱεροκήρυκας καὶ μὲ δικὰ μου τακτικὰ κηρύγματα ἐδημιουργήθηκε μία δυνατὴ ἀντίδρασις ὄχι μόνον στὸ Πέραν, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλα τὰ κέντρα τῆς Πόλης, ὅπου οἱ ἐκκλησίαις ἐκήρυσσαν οἱ ἱεροκήρυκες πού ἀνέφερα. Ἀφοῦ ἐτοιμάστηκε τὸ ἔδαφος, οἱ μαθηταὶ τῆς προπαγανδιστικῆς σχολῆς Παπαῦ-Κιοπροῦ τοῦ père André πού εἶχαν ἀθορύβως καὶ καταλλήλως κατηχηθεῖ, μία Δευτέρα ὡς ἐκ συνθήματος ἐγκατέλειψαν τὰ μαθητικά θρανία καὶ ἔσπευσαν στὴν ἐκεῖ κοντὰ Ἑλληνικὴ ἐκκλησία, ὅπου τοὺς περιέμενα. Ἐκατὸν πενήντα μαθητὰς σὲ δύο στίχους παρατεταγμένους τοὺς μετέφερα τὴν ἴδια στιγμῇ». Βλ. Ἀπομνημονεῖματα, ὅ.π.

17. Πρόκειται γιὰ τὸ Ζωγράφειον Λύκειον (Ἀρρεναγωγεῖο), πού ἰδρύθηκε στὸ Σταυροδρόμι, τὸ 1893, μὲ τὴν πρωτοβουλία καὶ τὴν γενναία χορηγία τοῦ Χρηστάκη Ζωγράφου. Βλ. περισσότερα στὸ Στυλιανοῦ Ροῖδη, «Τὸ Ζωγράφειο Λύκειο», *Τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς Πόλης*, Ἀθήνα, Σύνδεσμος τῶν ἐν Ἀθήναις Μεγαλοσχολιτῶν, 1995, σσ. 79-109.

18. Ὁ Καραβαγγέλης ἀναφέρει: «Γιὰ τὰ κορίτσια ὁμως δὲν ὑπῆρχε ἑλληνογαλλικὸ παρθεναναγωγεῖο, καὶ τὸ Ζάππειο, προωρισμένον νὰ μορφῶναι δασκάλας, μόλις διέθετε 2-3 ὥρες τὴν ἑβδομάδα γιὰ τὰ γαλλικά». Βλ. Ἀπομνημονεῖματα, ὅ.π., σ. 24. Πάντως, ἐκτός ἀπὸ τὸ Ζάππειο Παρθεναναγωγεῖον (1875), στὴν περιοχὴ τοῦ Σταυροδρομίου λειτουργοῦσε καὶ δεύτερο ἑλληνικὸ ἐκπαιδευτήριον, τὸ Κεντρικὸν Παρθεναναγωγεῖον (1850), οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ ὁποῖου ἀποκοτούσαν τὸ «δικαίωμα τοῦ διδάσκειν ἐν ταῖς σχολαῖς τῆς πρώτης παιδείας». Βλ. ἐπ' αὐτοῦ, G. Chassiotis, *L' instruction publique chez les Grecs depuis la Prise de Constantinople par les Turcs jusqu' à nos jours*, Παρίσι 1881, σσ. 401-411, Κούλας Ξηραδάκη, Ἀπὸ τὰ Ἀρχαῖα τοῦ Ἑλεγκτικοῦ Συνεδρίου. *Παρθεναναγωγεῖα καὶ δασκάλας τοῦ ὑπόδουλου ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήνα 1972, σσ. 39-53, 59-62, Ἀλεξάνδρου Καρανικόλα, *Τὰ Παρθεναναγωγεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, Ἀθήνα 1975, *Τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς Πόλης*, ὅ.π., σσ. 111-141, 161-181. Γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴν κατάστασιν στὸ Σταυροδρόμι, πρὶν ἀπὸ τὴν περιόδον ἀρχιερατίας τοῦ Καραβαγγέλη βλ. «Ἐκθεσις τῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τοῖς περιχώροις Σχολείων», *Περιοδικὸν Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* 13 (1878-1879), σσ. 81-82.

19. «Τότε, βλέποντας ὅτι τὰ οἰκονομικὰ τῆς κοινότητος δὲν ἐπαρκοῦσαν, ἴδρυσεν ἕξ

τήν Σχολήν ταύτην περιουπέλεξε 450 μαθητρίας ἐκ τῶν προπαγανδιστικῶν σχολῶν.²⁰ Καί ἀφοῦ ἐπὶ τέσσαρα ἔτη συνετήρησεν ἐξ ἰδίων του τὸ ἐκπαιδευτήριον τοῦτο, τὸ παρέδωσε κατὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν διευθύντριαν Σαντοριναίου, ὅτε καὶ ὠνομάσθη «Ἐλικίων».²¹

Κατὰ τὸ ἔτος 1900 εἶχε κενωθῆ ὁ Μητροπολιτικός Θρόνος τῆς Καστορίας.²² Τότε ἀκριβῶς ἤρχισαν νὰ σημειώνονται καὶ τὰ πρῶτα κρούσματα δράσεως τοῦ Βουλγαρικοῦ κομμάτου ἐν Μακεδονίᾳ, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν περιφέρειαν ἐκείνην ὡς εἰς ἐπίκαιρον στόχον τῶν βλέψεων καὶ ἐπιδιώξεων τῆς Βουλγαρίας εἶχε στρέψει τὰς δυνάμεις του.²³ Ὁ τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρόεδρος τῆς Ἑλλάδος Νικόλαος Μαυροκορδάτος εἰς τὸν Γερμανὸν ἀπέβλεπεν ὡς κατάλληλον νὰ καταλάβῃ τὸν Μητροπολιτικὸν Θρόνον Καστορίας καὶ διασώσῃ τὴν Ἑλληνικωτάτην ἐπαρχίαν ἀπὸ τὸν Βουλγαρικὸν κίνδυνον.²⁴

Ὁ Γερμανὸς ὑπήκουσε προθύμως εἰς τὴν ἐντολήν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πατρίδος. Καὶ ἔτσι ἀποτόμως ἀπὸ τὰ σαλόνια τοῦ Πέραν εὐρέθη εἰς

ἰδίων μου τὸ Ἑλληνογαλλικὸ Παρθεναγωγεῖο Πέραν, ποῦ μετονομάσθηκε ἀπὸ τὸν λαὸ Παρθεναγωγεῖο τοῦ Καραβαγγέλη... Ἐδῶ ἐδίδασκαν οἱ καθηγηταὶ τῆς Μεγάλης Σχολῆς τοῦ Γένους Αἰθνετόπουλος, Μοστράτος, Φ. Δημητριάδης, Παγτικὸς, Καλλίνικος, οἱ ἀδελφές Σαντοριναίου καὶ πολλὰς γαλλοδιδασκάλισσες, σὲ τρόπο ποῦ ἡ Σχολὴ σὲ λίγο διάστημα εἶχε 450 μαθητρες, ποῦ ἀποστάσθηκαν ἀπὸ τῆς προπαγανδιστικῆς σχολῆς καὶ ποῦ ἀνῆκαν σὲ ὅλες τῆς κοινωνικῆς τάξεις». Βλ. Ἀπομνημονεῖματα, ὅ.π., σ. 24.

20. Βλ., ὅ.π.

21. Πρβλ. ὅ.π., σ. 27.

22. Ὁ προκατόχος του, Ἀθανάσιος Μαυρογένης, ὑπῆρξε μόλις ἕναν χρόνον (1899-1900). Βλ. *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 7, στ. 405.

23. Βλ. ἐπ' αὐτοῦ Evangelos Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, Θεσσαλονίκη, Institute for Balkan Studies, 1964, Νέα Ὑόρκη, New Rochelle, 1993, σσ. 25-28, Στάθης Πελαγίδης, «Λίγο μετὰ τὸ Ἰαντεν (20 Ἰουλίου 1903) στὶς περιοχὲς Καστορίας καὶ Φλώρινας», *Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγώνας*, Συμπόσιο, ὅ.π., σσ. 349-369, Κωνσταντῖνος Βακαλόπουλος, «Τὸ πολιτικὸ καθεστῶς τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας στὶς παραμονὲς τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα (1894-1904)», *Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγώνας*, ὅ.π., σσ. 41-50, Πρβλ. *Βουλγαρῶν ἐνέργειαι πρὸς κατάλυσιν τοῦ Κράτους τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ κατατροπὴν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνότητος ἐν τε τῇ Ἀνατολικῇ Ρωμιλίᾳ καὶ Βουλγαρίᾳ*, Ἀθήνα 1908. Ἐπίσης, σὸ Ἰστορικὸ Ἀρχεῖο Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (ΙΑΥΕ), στοὺς φρακέλους 1903 Διάφορα Β' (Διάφορα Πρεσβειῶν), 1903 Α5 (Γενικὸ Προξενεῖο Θεσσαλονίκης), ἀπαντῶνται διάφορα ἔγγραφα γιὰ τὴν περίοδο 1900-1903.

24. «Αὐτὴ λοιπὸν τὴν θέσι μοῦ πρότειναν. Ἐγὼ ὁμως δὲν ἤθελα νὰ δεχθῶ, γιατί ἀπὸ τὸ Σταυροδρόμῳ στὰ βουνὰ τῆς Καστορίας μοῦ ἔρχονταν λίγο δύσκολο. Ἐρχεται τότε ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος, πρεσβευτῆς τῆς Ἑλλάδος, σὸ καλλιῖ μου καὶ μοῦ λέει: "Θὰ γίνεις ἐπίσκοπος Καστορίας". "Μὰ εἶμαι ἀκόμα νέος" τοῦ ἀπαντῶ. "Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ θὰ γίνης" ἐπιμένει ἐκεῖνος. "Τὸ Βουλγαρικὸ Κομμάτο λυμαινεται τὸν τόπο καὶ πρέπει νὰ πάη ἱερῶς ἄξιος τῆς ἀποστολῆς του. Κι ἔπειτα εἶναι θέλησις τῆς Κυβερνήσεως". Τότε δέχθηκα καὶ ἔγινα Καστορίας». Βλ. Ἀπομνημονεῖματα, ὅ.π., σ. 27.

τά βουνά της Καστορίας. Έκει ηπλώθη πρό αὐτοῦ μέγα στάδιον ἐθνικῆς δράσεως καὶ ἐκεῖ ἐξεδηλώθη ὁ φλογερὸς πατριωτισμὸς του καὶ ἡ ἀφθαστος τόλμη του. Εὐθύς ἀμέσως ἴδρυσε καὶ ὀργάνωσε μὲ τὰς ἰδίας του μόνον δυνάμεις τὴν Μακεδονικὴν ἄμυναν.²⁵ Ἐχρησιμοποίησεν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τοὺς Βουλγαροφάνους ὄπλαρχηγούς Βαγγέλην ἀπὸ τὸ Στρέμιτενο,²⁶ Νταλίτην²⁷ ἀπὸ τὸ Καμερέν, Κώτταν²⁸ ἀπὸ τὴν Ρούλιαν, Παῦλον ἀπὸ τὸ Ζέλοβο,²⁹ Σίμον ἀπὸ τὸ Ἄρμενον καὶ τὸν Γκέλωφ ἀπὸ τὴν Τίρσιαν, πρώην Βούλγαρον διδάσκαλον καὶ ὄπλαρχηγόν, τὸν ὅποιον ἀπέσπασεν μετὰ τῆς συμμορίας του ἀπὸ τὸ Βουλγαρικὸν Κομιτάτον, [...]. Ὁ ὄπλαρχηγὸς οὗτος Γκέλωφ³⁰ ἀγωνιζόμενος παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Ἑλλήνων Μακεδονομάχων ἐφρονεῖθη κατὰ τινα συμπλοκὴν μὲ τὴν μεγάλην συμμορίαν τοῦ Σαραφῶφ.

Εἶχεν ἤδη ἀρχίσει καὶ ἐνετεινέτο ὁ Μακεδονικὸς Ἄγων, εἰς τὰ βουνά τῆς Καστορίας καὶ τῆς Φλωρίνης, ἀπὸ τὰ ὀργανωμένα πλέον ἀνταρτικὰ σώματα. Τοὺς ἀγωνιστὰς ἐνεψύχωνεν ἡ ἥρωϊκὴ μορφή τοῦ ἀρχηγοῦ των Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, ὅστις ἐφιππος πάντοτε, μὲ τὸ μάνλιχερ εἰς τὸν ὄμιον ἔσπευδεν ἀπτόητος παντοῦ, ὅπου ἡ ἀνάγκη τὸν ἐκάλει, παρέχων ἑαυτὸν ὑπόδειγμα τόλμης καὶ γενναιότητος καὶ ὑπενθυμιζῶν τοὺς κληρικοὺς ἀγωνιστὰς τοῦ 1821.³¹

Ἐπὶ τρία καὶ πλέον ἔτη διεξήγαγε μόνος καὶ ἐξ ἰδίων τὸν ἄνισον ἀγῶνα,³² διατηροῦν τακτικὴν ἀλληλογραφίαν μὲ τὸν ἀείμνηστον Παῦλον Με-

25. Βλ. ἀναλυτικότερα στὰ Ἐπομνημονεῖματα, ὁ.π., σσ. 28-40. Οἱ σχετικεὶ ἀπόψεις τοῦ Καραβαγγέλη καταγράφονται στὸ *Le Métropolitain de Castoria et les Bulgares*, Imprimerie du Patriarcat Oecuménique, 1907. Πρβλ. καὶ Patriarcat Oecuménique, *Mémoires adressés aux représentants des grandes puissances à Constantinople et autres documents relatifs aux récents événements de Bulgarie et de Roumélie Orientale*, Imprimerie du Patriarcat Oecuménique, 1906.

26. Πρβλ. Ἐπομνημονεῖματα, ὁ.π., σσ. 39-40 καὶ Νικ. Γ. Κομετζόπουλος, *Καπετὰν Κώττας. Ὁ πρῶτος Μακεδονομάχος*, Ἀθήνα 1968, σσ. 79-80.

27. Πρβλ. Ἐπομνημονεῖματα, ὁ.π., σ. 84, Ν. Κομετζόπουλος, ὁ.π., σσ. 135-136.

28. Πρβλ. τὴν μονογραφίαν τοῦ Ν. Κομετζόπουλου, ὁ.π.

29. Πρβλ. Ἐπομνημονεῖματα, ὁ.π.

30. Πρβλ. Ἐπομνημονεῖματα, ὁ.π., σσ. 37-38.

31. Πρβλ. Ἀντιγόνης Μπέλλου-Θρεψιάδη, *Μορφές Μακεδονομάχων*, ὁ.π., σσ. 75-76: «Ὅταν ἔκανα τέτοια ἐπικίνδυνα ταξίδια», μοῦ λέει, «ἔριχνα πάνω μου ἓνα μαῦρο ἐγγλέζικο ἀδιάβροχο, φοροῦσα μπότες ψηλές ὡς τὸ γόνατο, τὸ ἀντερί μου τὸ σήκωνα πιάνοντας τίς ἄκρες του μέσα στίς τσέπες μου καὶ πάνω ἀπ' τὸ καμηλαῦκι μου ἔριχνα ἓνα μαῦρο μαντήλι. Στὸν ὄμο μου κρεμόταν τὸ μάνλιχερ καὶ στὸ στήθος μου σταυρωτὰ κάτ' ἀπ' τὸ ἀδιάβροχο διακρίνονταν οἱ φουσγινοθήρες μὲ τὰ φουσέκια. Στὴ μέση μου φοροῦσα μιά πλατιά πέτοινη ζώνη, ἀπ' ὅπου κρεμόνταν στὴ μιά μεριά ἡ θήκη τοῦ πιστολιοῦ μου, ποῦ ἦταν μεγάλο καὶ γινόταν ἐν ἀνάγκη καὶ τουφέκι, καὶ στὴν ἄλλη ἓνα μαχαίρι μέσα στὴ θήκη του. Ἐτσι ὅσοι μὲ βλέπανε μὲ παίρνανε γιὰ στρατιωτικὸ ἢ αστυνομικό».

32. Πρβλ. τὴν ἐξιπόρηση τῶν γεγονότων ἀπὸ τὸν ἴδιο στὰ Ἐπομνημονεῖματα, ὁ.π., σσ. 40-100.

λάν³³ και άλλους πατριώτας των Ἀθηνῶν. Κατὰ τὸ ἔτος 1903 μετὰ πολλὰς ἐνεργείας τοῦ Γερμανοῦ πρὸς Κρήτας ὄπλαρχηγοῦς ἐφθασεν εἰς Καστορίαν μικρὰ ὁμάς αὐτῶν ἀπὸ τὸν Καοῦδην, τὸν Μακορῆν, τὸν Βαλάνην καὶ τινες ἄλλους.³⁴ Οὗτοι συνοδεύοντες τὸν Καραβαγγέλην εἰς τὰς περιοδείας του, ἵνα λάβουν γνῶσιν τοῦ τόπου, ἀνεδείχθησαν ἀργότερον ἐκ τῶν γενναιωτέρων Μακεδονομάχων ὄπλαρχηγῶν εἰς τὰς περιφερείας Καστορίας, Βιτωλίων καὶ Φλωρίνης.

Ἐπικολούθησε τὸ 1904, ἡ προσέλευσις τοῦ Παύλου Μελά, πρωτομάγτρος τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος (ἐνταφιασθέντος εἰς τὴν Μητρόπολιν Καστορίας),³⁵ ὁ ἔνδοξος θάνατος τοῦ ὁποίου ἔδωσε νέαν ἄθησιν εἰς τὸν ἀγῶνα, ὁ ὁποῖος ἐκ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας μετεδώθη βαθμηδὸν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν.

Ἡ ἐν γένει δραῖσις τοῦ Καραβαγγέλη εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον δὲν εἶναι ἄγνωστος εἰς τὸν Ἑλλησμιόν. Ἡ ἐπὶ μέρους ἐξιστόρησις αὐτῆς μετὰ τοὺς ἡρωϊσμούς, τοὺς κινδύνους καὶ τὰς δολοφονικὰς κατ' αὐτοῦ ἀποπειράς θά συνθέτετε μίαν ὥραϊαν ἐποποιῶν.

Ἡ ἔξοχος δραῖσις του ἤρχισεν ἤδη νὰ ἐξεγεῖρη τὸν Βουλγαρικὸν καὶ τὸν Ρωσσικὸν τύπον. Ἰδιαιτέρως ἡ Νοβόγια Βρέμει τῆς Πετρουπόλεως καὶ τὰ ὄργανα τοῦ Βουλγαρικοῦ κομιτάτου Μπάξτον καὶ Σία μαίονται κατὰ τοῦ ἡρωϊκοῦ ἱεράρχου. Ὁ Φερριτ Πασᾶς, Σανδραζάμης (προϋπαιουργός) τοῦ Χαμίτ, πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτοῦ τῆς Ρωσσίας Ζηνόβιβ, ἔθετεν εἰς τὸν ἀείμνηστον Πατριάρχην Ἰωακείμ τὸν Γ' τὸ δίλημμα ἢ νὰ ἀνακαλέσῃ ἀμέσως τὸν Καραβαγγέλην ἐκ τῆς Καστορίας ἢ νὰ ἶδῃ αὐτὸν βιαίως ἀπαγόμενον ἐκ τῆς Μητροπόλεως του.³⁶

Ὁ Ἰωακείμ ἠναγκάσθη, τὸ 1907, νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Γερμανὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὡς Συνδικόν. Καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1908, ὁ Γερμανὸς ἐξελέγη παρὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου Μητροπολίτης Ἀμασειᾶς.³⁷ Τὸ 1912 ἐκλή-

33. Βλ. σχετικὰ στὰ Ἀπομνημονεύματα, ὁ.π., σσ. 58-60, πρβλ. Ναταλίας Π. Μελά, Παῦλος Μελάς, Ἀθήνα 1964, σσ. 361-363, 374-375, 421-423.

34. Πρβλ. Ἀπομνημονεύματα, ὁ.π., σσ. 45-48 καὶ Κ. Ι. Μαζαράκη-Αἰνιάνος, «Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν. Ἀναμνήσεις», Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼνας. Ἀπομνημονεύματα, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1984, σ. 177.

35. Βλ. Ἀπομνημονεύματα, ὁ.π., σσ. 64-68 καὶ Ναταλίας Μελά, ὁ.π., σσ. 425-427, πρβλ. Γιώργος Ἰωάννου, «Ὁ θάνατος τοῦ Παύλου Μελά μέσα ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο ἡμερολόγιο τοῦ Φίλιππου Δραγοῦμη», Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼνας. Συμπόσιο, ὁ.π., σσ. 161-169.

36. Πρβλ. Ἀπομνημονεύματα, ὁ.π., σ. 102.

37. «Σὰ μέλος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἔμεινα στὸ πλευρὸ τοῦ πατριάρχη Ἰωακείμ Γ' μόνον λίγους μῆνες. Γιατί, ὅταν τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1908 ἐχίρηνευσεν στὸν Πόντο ἡ Ἐπαρχία Ἀμασειᾶς, ἡ πιὸ μεγάλη καὶ ἡ πιὸ σημαντικὴ Ἐπαρχία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, δόθηκε σὲ μένα ἡ γερωντικὴ αὐτὴ Ἐπαρχία, μ' ὄλο πού ἐγὼ ἦμιον ὁ πιὸ νέος ἀπ' τοὺς μητροπολίτες». Βλ. Ἀντιγόνης Μπέλλου-Θερσιμάδη, Μορφές Μακεδονομάχων, ὁ.π., σ. 91. Πρβλ. «Ἐκκλησιαστικὰ Χρονικά», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ἔτος 28 (1908), σσ. 58-59, ὅπου διατυπώνονται κατηγορίες ἐναντίον τοῦ Μητροπολίτου Ἀμασειᾶς Ἀνθίμου

θη ἐκ δευτέρου ὡς Συνοδικός.³⁸ Τότε δὲ ὁ ἐν Σαμσοῦντι Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος Τζανέτος ἔγραψεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν ὅτι ἐν διαστήματι τεσσάρων ἐτῶν, ὁ Ἀμασεῖας Γερμανὸς Καραβαγγέλης προήγαγεν τὴν Σχολὴν Ἀμυσοῦ εἰς πλήρες Γυμνάσιον, διὰ τὴν στέγασιν τοῦ ὁποῦοι ἀνήγειρεν ὠραῖον μέγαρον, ἴδρυσεν ἀστικὴν Σχολὴν, τέλειον Γυμναστήριον Εὐρωπαϊκόν, νεκροταφεῖον μὲ Βυζαντινὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ, πολυτελέστατον Μητροπολιτικὸν Μέγαρον, ἡμιγυμνάσιον εἰς Πάφραν καὶ 128 σχολὰς εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν τῆς ἐπαρχίας του.³⁹

Κατὰ τὴν Συνοδικὴν ταύτην περίοδον, ἀποβιώσαντος τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ, ὁ Γερμανὸς ἐξελέγη τοποτηρητῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καὶ διεξήγαγε τὴν ἐκλογὴν πρὸς ἀνάδειξιν τοῦ νέου Πατριάρχου.⁴⁰ Κατὰ τὴν πρώτην ψηφοφορίαν τῶν Μητροπολιτῶν ἔλαβον 25 ψήφους ὁ Ἀμασεῖας Γερμανὸς καὶ 15 ὁ Χαλκηδόνος Γερμανός. Κατὰ τὴν ψηφοφορίαν δὲ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως ἐξελέγησαν τρεῖς ὑποψήφιοι: ὁ Ἀμασεῖας, ὁ Χαλκηδόνος καὶ ὁ Ἀδριανουπόλεως. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ὑποψηφίων κατὰ τὴν τελικὴν ψηφοφορίαν ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῶ ὑπὸ τῶν Μητροπολιτῶν, ἔξε-

³⁷ Ἀλεξοῦδης γιὰ «ἀνεπάρκειαν πρὸς διοίκησιν τῆς ἐπαρχίας», καὶ «Ἐκκλησιαστικά Χρονικά», ὁ.π., σ. 172 γιὰ τὴν ἀρξὴν τοῦ Καραβαγγέλη στὴν ἐπαρχία του. Γιὰ τὴν περιφέρειαν τῆς Ἀμασεῖας πλοῦτος πληροφοριῶν καὶ μαρτυριῶν καταγράφονται στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἀρχεῖο Προφορικῆς Ἱστορίας, Πόντος, περιφ. Ἀμασεῖας, φάκ. 749-750. Βλ. ἐπίσης τὴν μονογραφία τῆς Εὐδοκίας Ἐπεὶογλου-Μπακαλάκη, *Ἡ Ἀμασεῖα*, Θεσσαλονίκη, Ἐκδ. Κυριακίδη, 1988.

³⁸ Βλ. «Ἐκκλησιαστικά Χρονικά», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ἔτος 32 (1912), σ. 21.

³⁹ Πρὸβλ. Ἀντιγόνης Μπέλλου-Θερσιδάη, *Μορφές Μακεδονομάχων*, ὁ.π., σσ. 92-95. Πάντως, σχετικὴ ἀνάκαμψις ὡς πρὸς τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα διαφαίνεται ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19^{ου} αἰῶνα. Βλ. *Περιοδικὸν Ἑλληνικῶν Φιλολογικῶν Συλλόγων Κωνσταντινουπόλεως* 8 (1873-1874), σ. 255, ὅπου καὶ συγχαρητήριες προσερχεῖς «τῷ ζηλωτῇ τῆς παιδείας προστάτῃ Ἁγίῳ Ἀμασεῖας Σωφρονίῳ». Πρὸβλ. καὶ *Περιοδικὸν Ἑλληνικῶν Φιλολογικῶν Συλλόγων Κωνσταντινουπόλεως* 10 (1875-1876), σ. 195, 13 (1878-1879), σσ. 118-119. Ἐπ' αὐτῶν, πλέον κατατοπιστικὴ εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ Ἱεροθέου Χριστοδοουλίδου, *Ἐπισκόπου Ἀριστείας, «Μελέτη καὶ Στατιστικὴ τῆς Ἐπαρχίας Ἀμασεῖας, Ξενοφάνης 4* (1906), σσ. 252-271, 333-343, 545-558, ὁ ὁποῖος καὶ ἀνάγει τίς προοπτικιστικὲς δραστηριότητες τῶν Καθολικῶν καὶ κυρίως τῶν Ἀμερικανῶν ἱεραποστόλων σὲ μείζον πρόβλημα τῶν Ὀρθοδόξων κατοίκων. Βλ. ἰδίως σσ. 254-255. Γιὰ τὸ πρῶτο ἐνδιαφέρον τῶν μουσωναριῶν τοῦ American Board of Commissioners for Foreign Missions στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Ἀμασεῖας βλ. *The Missionary Herald* 33 (1837), σ. 174. Βλ. ἐπίσης Χρίστος Σπ. Σολδάτος, *Ἡ ἐκπαιδευτικὴ καὶ πνευματικὴ κίνησις τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1800-1922)*, τόμ. 3, Ἀθήνα 1991, σσ. 136-137, İlknur Polat, «Osmanlı İmparatorluğu'nda açılan Amerikan Okulları üzerine bir inceleme», *Belleten* 52 (1988), σσ. 642-646.

⁴⁰ Νοέμβριος τοῦ 1912. Βλ. σχετικὰ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ἔτος 32 (1912), σσ. 433-444: «Ἐκλογή Τοποτηρητοῦ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ὁ.π., σ. 451.

λέγη Πατριάρχης ὁ Χαλκηδόνος Γερμανὸς ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ὁ Καραβαγγέλης διέθεσε τὰς ἰδικὰς του ψήφους.⁴¹

Εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν του Ἀμάσειαν, ὅπου ἐμελλε νὰ ἀντιμετωπίσῃ νέας δοκιμασίας. Κατὰ τὰς σφαγὰς τῶν Ἀρμενίων ἔσωσε πολλὰς ἑκατοντάδας ἐξ αὐτῶν, ἀποκρύψας ἄλλους μὲν ἐν τῇ Μητροπόλει, ἄλλους δὲ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς οἰκίας. Τὴν πρᾶξιν του ταύτην ἀνεγνώρισε καὶ διεᾶλθησεν ὁ Ἀρμενικὸς Τύπος καὶ ἰδίως τῆς Ἀμερικῆς.⁴²

Διαρκοῦντος τοῦ πρώτου Παγκοσμίου πολέμου εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀμασειᾶς ἠνοιχθῆ ἴδιον μέτωπον πολεμικόν. Περὶ τοὺς 10.000 Ἑλληνας ἀντάρται εἰς τὰ βουνὰ Ἀμισσοῦ, Μπάφρας καὶ Ἀμασειᾶς διεξῆγον ὑπὸ ἰδίου ὄπλαρχηγούς διαρκῆ πόλεμον ἐναντίον τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ.⁴³ Τὸ 1917, εἰς μίαν μάχην πλησίον τοῦ Κουροῦ-Κοκτσέ, ὁ γενναῖος ὄπλαρχηγὸς Ἀντῶν πασᾶς, ἡλικίας μόνον 22 ἐτῶν, φόβητρον τῶν Τούρκων, πολεμῶν ἐναντίον τριπλασίων Τουρκικῶν δυνάμεων, ἔξωρισε νεκροὺς περὶ τῶν 120 Τούρκους στρατιώτας, 9 ἄξιωματικοὶ δὲ, φονευθέντες, μετεφέρθησαν εἰς Ἀμισσὸν καὶ ἐκηδεύθησαν πομποδῶς ἐν συλλαλητηρίῳ.⁴⁴

Τὸ 1918 ὁ Γερμανὸς αἰφνιδίως ὠδηγήθη ἐξόριστος δι' Ἀγκύρας εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐρρίφθη εἰς τὰς κοινὰς φυλακάς, ὁπόθεν ἐξῆλθεν τῇ ἐπιμεθάσει τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ.⁴⁵ Μετὰ τὴν νίκην τῶν Συμμάχων ἐπέστρεψεν εἰς Ἀμισσόν, τυχὼν θριαμβευτικῆς ὑποδοχῆς ὑπὸ τῆς κομποπλημμύρας τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς ἐπαρχίας του.⁴⁶

Ἀποβιώσαντος ἐν τῷ μεταξῦ τοῦ Πατριάρχου,⁴⁷ ὁ Γερμανὸς ἐκλήθη ἐκ

41. Βλ. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ἔτος 32 (1912), σ. 473, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια ἔτος 33 (1913), σσ. 15-16, 27-28, Χ[ρυσάνθος] Φ[ίλιππίδης], «Ὁ Πατριάρχης Γερμανὸς ὁ Ε΄», ὁ.π., σσ. 33-34. Πρβλ. Ἀντιγόνης Μπέλλου-Θερεινιάδη, *Μορφές Μακεδονομάχων*, ὁ.π., σ. 96.

42. Πρβλ. τὰ λεγόμενα τοῦ Καραβαγγέλη, *Μορφές Μακεδονομάχων*, ὁ.π., σσ. 98-101.

43. «Αὐτὲς τὶς μικρὰς καὶ ἄτακτες στὴν ἀρχὴ ὁμάδες ἄρχισαν νὰ ὀργανώσω σὲ τακτικὰ καὶ ἄξιωμακα ἀναρχικά σώματα μὲ τὴ μακρὰ πείρα ποὺ εἶχα ἀποκτήσει ἀπ' τὸν Ἀγώνα μας στὴ Μακεδονία. Τὰ σώματα αὐτὰ γρήγορα πολλαπλασιάστηκαν. Κι ἀφοῦ ἀπέκτισαν ἄξιους καὶ ἐμπειροπόλεμους ἀρχηγούς, ποὺ ἐγὼ ὁ ἴδιος τοὺς εἶδνα τὸ χροῖμα, ἐξελεχθῆκαν σὲ πραγματικὰ στρατιωτικὰ σώματα, ποὺ εἶχε τὸ καθένα ὑπὸ τὴν προστασία του καὶ τὴν ἀπόλυτη δικαιοδοσία του ἐνὰ τμήμα τῆς Ἐπαρχίας». Βλ. *Μορφές Μακεδονομάχων*, ὁ.π., σ. 106. Πρβλ. τὴν τουρκικὴ ἐκδοχὴ γιὰ τὰ γεγονότα ἀπὸ τὸν Mustafa Balcioğlu, «Birinci Dünya Savaşı sırasında Karadeniz' de Rum faaliyetleri ve sivil tepki», *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, ἀρ. 4 (1993), σσ. 91-97.

44. Πρβλ. ὁ.π., σσ. 101-110.

45. Πρβλ. τὰ λεγόμενα τοῦ Καραβαγγέλη, ὁ.π., σ. 110, ὅπου καὶ ὁ χρονικὸς προδιορισμὸς εἶναι διαφορετικὸς (1917).

46. Πρβλ. ὁ.π., σ. 111.

47. Πρόκειται, πάντοτε, γιὰ τὸν Γερμανὸ τὸν Ε΄, ὁ ὁποῖος ἐξαναρτήθηκε σὲ παρὰ τῆσιν τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1918 καὶ ἀπέβιωσε τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1920. Βλ. Βασιλείου

τρίτου εις Κωνσταντινούπολιν ὡς μέλος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ πρὸς ἐκλογὴν Πατριάρχου. Κατὰ τὴν Συνοδικὴν του ταύτην θητείαν, ὁ Κεμάλ γε-
νόμενος κύριος τῆς καταστάσεως ἀπέκλεισεν ὅλας τὰς περιελαμβούσας εἰς
τὴν δικαιοδοσίαν του επαρχίας, ἐν αἷς καὶ τὴν Ἀμάσειαν, ἀπαγορεύσας
πᾶσαν ἐπικοινωνίαν τῶν κατοίκων αὐτῶν μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν.
Μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ ἀπὸ τὸν Σαγγάρειον, οἱ
Τούρκοι ἀπεθρασύνθησαν. Τὸ στρατοδικεῖον Ἀμασείας κατεδίκασεν ἐρήμην
εἰς θάνατον τὸν Καραβαγγέλην καὶ ἄλλους Μητροπολίτας, ἐν οἷς καὶ τὸν
ἀείμνηστον Χρῦσανθον τὸν ἀπὸ Τραπεζοῦντος Ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν.

Ὁ βοήθηστος τοῦ Ἀμασείας ἀοίδιμος Ἐπίσκοπος Ζήλων Εὐθύμιος Ἀγρι-
τέλλης,⁴⁸ καταδικασθεὶς εἰς θάνατον, ἀπέθανεν εἰς τὰς φυλακάς. Ὁ γερα-
ρὸς καὶ παλαίμαχος Ἀρχιμανδριτῆς Πλάτων Αἰβαζίδης,⁴⁹ πρωτοσύγγελος
τοῦ Ἀμασείας ἐν Καστοριά καὶ Ἀμισσῶ ἐπὶ 25 ὀλόκληρα ἔτη, ἀπηγγονί-
σθη. Τὸ αὐτὸν μαρτυρικὸν τέλος εἶχον καὶ πολλοὶ ἑκατοντάδες καθηγητῶν,
ἐπιστημόνων, ἐμπόρων καὶ προκρίτων Ἀμισσοῦ, Τραπεζοῦντος, Ὀρδοῦ,
Μπάφρας καὶ ἄλλων περιφερειῶν.⁵⁰

Τὸ 1920 ἐγένετο ἡ Πατριαρχικὴ ἐκλογή. Ἡ Ἐθνοσυνέλευσις ἀνέδειξεν
διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας ὡς ὑποψηφίους, διὰ τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον,
τὸν Ἀμασείας Γερμανόν, τὸν Μελέτιον Μεταξάκη καὶ τὸν Καισαρείας Νι-
κόλαον. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ὠφείλον οἱ ἐκλογεῖς 17 Μητροπολίται, νὰ
ἐκλέξουν τὸν Πατριάρχην. Ὁ Καραβαγγέλης εἶχε δεδηλωμένους ὑπὲρ αὐτοῦ
τοὺς 16, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 6, ἀπουσιάζοντες ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, εἴ-
χον ἀναθέσει τὴν ψῆφον τους εἰς τὸν ἴδιον, μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ ψηφίσῃ τὸν
ἑαυτὸν του. Καίτοι ὁ Γερμανὸς διέθετε ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν παμψηφίαν, ἐν
τούτοις, διὰ λόγους σχετικoὺς μὲ τὴν τότε πολιτικὴν κατάστασιν⁵¹ ὁ ἄν-

Θ. Σταυρίδου, *Οἱ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι. 1860 - Σήμερον*, ὅ.π., σσ. 421-437, ὅπου
καὶ τὰ σχετικὰ βιβλιογραφικά.

48. Βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ἔτος 41 (1921), σ. 157 κ.έ.

49. Βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ὅ.π., σσ. 55, 200 καὶ Παντελῆ Χ. Βαλιούλη, *Σελί-
δες ἐκ τῆς συμφορᾶς τοῦ Πόντου. 1921-1924*, Ἀθήνα 1957, σσ. 17-18.

50. Πρβλ. Ἀντιγόνης Μπέλλου-Θρεψιάδη, *Μορφές Μακεδονομάχων*, ὅ.π., σ. 128 κ.έ.,
*Les atrocités turques au Pont-Euxin, Copie d'une lettre de S.E. l'Archevêque d'Amassia et
Samsoun Gérmamos*, Παρίσι 1919, «Πρὸ τῆς νέας μαρτυρικῆς σοροῦ», *Ἐκκλησιαστικὴ
Ἀλήθεια*, ὅ.π., σσ. 297-298, Ἀντωνίου Ἰ. Γαβριηλίδου, *Σελίδες ἐκ τῆς μακρῆς ἐθνικῆς
συμφορᾶς τοῦ Πόντου*, Ἀθήνα 1924, σσ. 40-45, κ.ά., καὶ τῆς μαρτυρικῆς προσφύγων ἀπὸ
τὴν Ἀμάσεια ὅπως ἡ Δόμνα Σαββίδου, ἡ Εὐτέρπη Τζιργκοζίδου, ὁ Γεώργιος Ὁρμάνο-
γλου, κ.ά., Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἀρχεῖο Προφορικῆς Ἱστορίας, Πόντος,
περιφ. Ἀμασείας, φάκ. 750.

51. «Ἐνῶ ὅλα πῆγαναι καλά, ἕνας ἀπ' τοὺς ἀντιβενιζελικούς μητροπολίτες πῆγε
στὴν Ἀθήνα κι ἔπεισε μὲ πούδς ξέρει τί ἐπιχειρήματα, τὴν κυβέρνησιν νὰ ἐπέμβει στὴν
ἐκλογή ἀπαγορεύοντας στοὺς μητροπολίτες τῶν Νέων Χωρῶν νὰ πᾶνε στὴν Κωνσταντι-
νούπολη. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ τῆς κυβερνήσεως ἐξόργισε ὀλόκληρη τὴν Κωνσταντινούπολη
καὶ τὰ δύο σώματα ἀποφάσισαν νὰ προβοῦν ἀμέσως στὴν ἐκλογή καὶ χωρὶς τὴ συμμε-

θρωπος τῶν ἀτομικῶν θυσιῶν ὑπεχώρησε καὶ τὴν τελευταίαν στιγμὴν συντέλεσε νὰ ἐκλεγῆ Πατριάρχης ὁ Μελέτιος Μεταξάκης.⁵²

Μετὰ τὴν ἐνθρόνισίν του ὁ νέος Πατριάρχης προσέφερεν εἰς τὸν Γερμανὸν τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀμερικῆς ἢ Εὐρώπης. Ἄλλ' οὕτως ἠρνήθη τὰς θέσεις ταύτας διὰ νὰ μὴν ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸ γνώριμόν του στάδιον, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχε ἀφιερῶσει ὁλόκληρον τὴν ζωὴν του.⁵³ Τὸ 1922 ἀπεστάλη εἰς τὴν Σερβίαν πρὸς ἐπίδοσιν τοῦ Πατριαρχικοῦ καὶ Συνοδικοῦ Τόμου, διὰ τοῦ ὁποῖου ἡ Σερβικὴ Ἐκκλησία ἀνεκηρύσσετο εἰς Πατριαρχεῖον καὶ ὁ Μητροπολίτης Βελιγραδίου ἀνεγνωρίζετο ὡς Πατριάρχης τῆς Σερβίας. Τὸν Μάιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, μετέβη καὶ πάλιν εἰς Σερβίαν διὰ νὰ ἐκπροσωπήσῃ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον εἰς τοὺς γάμους τοῦ Σέρβου Βασιλέως. Καὶ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους μετέβη εἰς τὸ Βουκουρέστιον ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Πατριαρχείου εἰς τὴν στέφνιν τοῦ Βασιλέως τῆς Ρουμανίας.⁵⁴ Τότε ἀκριβῶς ὁ Κεμάλ, ἐπελθούσης τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, εἰσήχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Καραβαγγέλης ἐπέσπευσε τὴν ἀναχώρησίν του ἐκ Ρουμανίας, ἀλλὰ πρὶν ἀποβιβασθῆ τοῦ ἀτμοπλοίου, μὲ τὸ ὁποῖον ἔφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀνῆλθεν ἐπ' αὐτοῦ ἀπεσταλμένος τοῦ Πατριάρχου, κομιστῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ, διὰ τῆς ὁποίας εἰδοποιεῖτο νὰ μὴν ἐξέλθῃ εἰς τὴν ξηρὰν διότι θὰ συναλαμβάνετο ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ θὰ ἐξετελεῖτο ἢ κατ' αὐτοῦ ἀπόφαισις τοῦ Στρατοδικείου Ἀμασείας, δι' ἧς εἶχε κατεδικασθῆ εἰς θάνατον. Ταυτοχρόνως τῷ ἀνηγγέθη ὅτι

τοχὴ τῶν μητροπολιτῶν τῶν Νέων Χωρῶν. Ὅριστικῶς μάλιστα καὶ ἡ μέρα τῆς ἐκλογῆς. Συνέπεια αὐτῆς ἀποφάσεως ἦταν ν' ἀποσυρθοῦν ἀπ' τὴν Ἱερά Συνοδο ἐπτά βασιλικοὶ μητροπολίτες καὶ νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ ἄλλους. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα τὰ πράγματα πῆγαν ὁμαλὰ καὶ τὴν παραμονὴν ὅλα εἰδειξαν πὼς ἡ δικὴ μου ἐκλογὴ ἦταν βεβαία, ἂν καὶ ὑπῆρχαν μερικὲς δυσαρέσκεις ἐξαιτίας τῶν φιλικῶν μου σχέσεων μὲ τὸν ἀρμοστή. Ὅταν ξαφνικὰ τὴ νύχτα φτάνει σὸ σπῆτι μου μὰ τρμελὴς ἐπιτροπὴ τῆς Ἑθνικῆς Ἀμύνης καὶ μὲ θερμοπαρακαλεῖ ν' ἀποσύρω τὴν ὑποψηφιότητά μου ὑπὲρ τοῦ Μελετίου. Αὐτός, ἔλεγον, θὰ ἔφερνε ἀπ' τὴν Ἀμερικὴ ἑκατοντάδες χιλιάδες δολλάρια ἀπὸ ἔρανο γιὰ τὶς ἀνάγκης τῶν Πατριαρχείων καὶ ἐπειδὴ εἶχε φιλικότερες σχέσεις μὲ τὸν Ἀγγλο ἀρχιεπίσκοπο Καντεβουρίας καὶ τοὺς Ἀμερικανοὺς ἐπισκόπους, θὰ φαινόταν πολὺ χρήσιμος στὴν ἔθνικὴ ὑπόθεσις. Γι' αὐτὸ ἦταν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη νὰ ἐλέγῃ ὁ Μελέτιος. Αὐτὴ ἦταν ἄλλωστε καὶ ἡ ἐπιθυμία, ὅπως ἔλεγον, τοῦ Βενιζέλου». Βλ. Ἀντιγόνης Μπέλλου-Θρησιᾶδη, *Μορφές Μακεδονομάχων*, ὁ.π., σσ. 131-132.

52. Πρβλ. ὁ.π., σσ. 132-135, «Ἡ ἐκλογὴ τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Μελετίου τοῦ Δ'», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ὁ.π., σσ. 369-379 καὶ τὶς ἀπόψεις τοῦ Μανουὴλ Γεδεῶν ὡς πρὸς τὸ ἀντιανονικὸν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Μελετίου, Ἐρμημίτης, «Δῆθεν ὑπὲρ νόμον ἀγών», *Πρωτεύουσα Ἀθηνῶν*, ἔτος Α', ἀρ. 93, 94, 99, 101 (4, 5, 10, 12 Ἰανουαρίου 1922), «Τὸ πραξικόπημα τοῦ Φαναρίου», *Ἱερός Σύνδεσμος Ἀθηνῶν*, ἔτος 21 (1921), ἀρ. 33, σσ. 1-12. Διεξοδικότερα βλ. στὴν μονογραφίαν τοῦ Ἀνδρέα Νανάκη, *Ἡ χηρεία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Μελετίου Μεταξάκη, 1918-1922*, Θεσσαλονικὴ 1991, ἰδίως σσ. 34-102.

53. Πρβλ. Ἀντιγόνης Μπέλλου-Θρησιᾶδη, ὁ.π., σ. 135.

54. Πρβλ. ὁ.π., σσ. 135-136.

κατά τὸν πλοῦν, μεταξύ Κωσταντζης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, ἐξελέγη Μητροπολίτης Ἰωαννίνων. Οὕτω ὑπεχρεώθη νὰ συνεχίσῃ τὸ ταξιδίον του μὲ τὸ αὐτὸν ἀτιμόπλοιο.⁵⁵

Μετὰ ἐνὸς ἔτους ποιμαντορίαν ἐν Ἰωαννίνοις, ἐξελέγη Ἐξαρχος Κεντρῶας Εὐρώπης, διατηρῶν ἅμα τὸν τίτλον τοῦ Μητροπολίτου Ἀμασειας.⁵⁶ Ἐκ τῶν πρώτων ἔργων του, μετὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κεντρῶας Εὐρώπης, ὑπῆρξεν ἡ ἀνασύστασις τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων Βενετίας, Λιβόρου, Γενούης, Τεργέστης, Βιέννης καὶ Βουδαπέστης, αἵτινες διετέλουν ἐν ληθάργῳ καὶ ἀδρανεΐα. Καὶ εἰς τὴν νέαν του θέσιν ὁ Γερμανὸς ἀφῆκεν, ὅπως καὶ παντοῦ ἀπὸ ὅπου διῆλθε, ζωντανὰ τὰ μνημεῖα τῆς ἀγνῆς φιλοπατρίας του καὶ τῆς ἀκαταπονήτου δραστηριότητός του. Εἰς ὅλας τὰς ἀνωτέρω Κοινοτήτας ἐνεφύσησε τὸ δημιουργικὸν του πνεῦμα καὶ μὲ τὴν ἀναδιοργάνωσιν των ἀπέκτησαν αὐτὰ ζῶν καὶ σφριγος.⁵⁷

Ὁ Γερμανὸς Καραβαγγέλης ἀπεβίωσεν ἐν Βιέννῃ κατὰ τὸ 1935 καὶ ἐνεταφιάσθη ἐκεῖ.⁵⁸ Ἀφῆκε πέντε ἀδελφάς, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ δύο εὐρίσκονται σήμερον ἐν ζῳῇ, διαμένουσαι εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐτιμήθη κατὰ καιροὺς διὰ πολλῶν παρασημῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων εἶναι ἀνώτερα Ἑλληνικά καὶ Τουρκικά, Μεγαλόσταυροι τῆς Γερμανίας, Αὐστροουγγαρίας, Σερβίας, Ρουμανίας, ὁ Σταυρὸς τοῦ Παναγίου Τάφου καὶ ἄλλα.

Αὐτὸς ἐν σκιαγραφίᾳ ὑπῆρξεν ὁ ἀείμνηστος Γερμανὸς Καραβαγγέλης. Φυσιογνωμία ἐθνικὴ, εὐρέως γνωστὴ εἰς τὸ Πανελλήνιον. Ἀρτιωπάτης Ἐπιστημονικῆς μορφώσεως, γλωσσομαθῆς, ἀγνῶν ἐθνικῶν φρονημάτων, ὁ δημιουργὸς τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος καὶ ὁ ἐμπνευστὴς καὶ ἀναμορφωτὴς τῶν Κοινοτήτων τοῦ Πόντου καὶ τῆς Κεντρῶας Εὐρώπης. Ἐὰν τὸ ἐπίσημον Ἑλληνικὸν Κράτος ἠγνόησε μέχρι σήμερον τὸν ἀκαταπόνητον καὶ ἔξοχον τοῦτον Ἰεράρχην,⁵⁹ ἡ ἱστορία θὰ τὸν ἀναγράψῃ εἰς τὸ Ἐθνικὸν Πάν-

55. Πρβλ. ὁ.π., σσ. 136.

56. Βλ. Ὁρθοδοξία 1(1926-1927), σ. 128.

57. Πρβλ. Ἀντιγόνης Μπέλλου-Θερεμιάδη, ὁ.π., σσ. 136-140.

58. Βλ. σχετικὰ «Μητροπολίτης Ἀμασειας καὶ Ἐξαρχος Κεντρῶας Εὐρώπης Γερμανός», Ὁρθοδοξία 10 (1935), σσ. 107-108.

59. Πρβλ. τὸν δικὸν του ἀπολογισμὸν στὴν Ἀντιγόνη Μπέλλου-Θερεμιάδη, ὁ.π., σσ. 139-140: «Καὶ ἔτσι σήμερον κατάντησα νὰ περιφέρομαι σχεδὸν ἀνεργὸς σὲ ἐρείτεια, ἐξοριστὸς ἀπ' τὴν Καστοριά, ἀπ' τὴν Ἀμάσεια, ἀπ' τὴν Κωνσταντινουπόλη, ἀφοῦ γλίτωσα πολλὰς φορὰς τὸ μαρτυρικὸν θάνατο στὴν Τουρκία, καὶ τελικὰ ἐξόριστος καὶ ἀπ' τὴν Ἑλλάδα, ποῦ ὑπῆρξεν ἡ μετὰ αὐτὰπάρνηση σαράντα ὀλόκληρα χρόνια. Αὐτὴ ἦταν ἡ ἀμοιβὴ τῶν θυσιῶν καὶ ἐθνικῶν ἀγῶνων ἐνὸς κληρικοῦ, ποῦ ἀφῆκε ὅλη του τὴν ζωὴν καὶ ὅλες του τίς δυνάμεις μὲ πρωτοφανῆ ἀλτρουϊσμὸν καὶ ἀνιδιοτέλεια στὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων. Ὁ κληρικὸς αὐτὸς φαίνεται πὼς δὲν θὰ ἦταν χρήσιμος πλὴν στὴν Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος καὶ γι' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ ταλαιπωρηθῆ, νὰ ἐξευτελισθῆ καὶ νὰ ἐξορισθῆ τέλος ἀπ' τὴν ἴδια του τὴν πατρίδα, γιὰ νὰ πεθάνει μακριὰ τῆς ἐξοριστοῦ στὴν ξένη γῆ».

θεον μεταξὺ τῶν ἐπιφανῶν Ἑλλήνων. Ἡμεῖς δὲ οἱ Αἰολεῖς ὀφείλομεν κατὰ τὴν ἐγκατάστασίν μας εἰς τὴν νέαν πατρίδα μας, ἐν Διονύσῳ Ἀττικῆς, νὰ στήσωμεν τὸν ἀδριάντα τοῦ ἐπιλέκτου τούτου τέκνου τῆς Αἰολικῆς γῆς, διὰ νὰ συμβολίσῃ τὴν εἰσφορὰν τῶν Αἰολέων εἰς τοὺς ἀπελευθερωτικοὺς καὶ ἄλλους ἀγῶνας τοῦ Ἔθνους.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΑΜΑΣΕΙΑΣ

Ἐγκύκλιος περὶ συστάσεως ὠφελίμων βιβλίων πρὸς διάδοσιν τῆς θείας γλώσσης τοῦ Εὐαγγελίου.

Μονόφυλλο τῶν 41,2x28,8 ἐκ., δίσηλο. Τὸ κείμενο στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα, στὴν ἀριστερῆ πλευρά, τὸ ἴδιο κείμενο, στὰ καραμανλίδικα, στὴν δεξιὰ πλευρά.

Ἐκδόθηκε στὶς 5 Μαΐου 1912, στὴν Ἄμισσό, ἀπὸ τὸν Πρωτοσύγκελλο Πλάτωνα [Ἀΐβαζίδη], Γενικὸ Ἀρχιερατικὸ Ἐπίτροπο τῆς Μητροπόλεως Ἀμασείας, ἐπὶ Ἀρχιερατείας Γερμανοῦ Καραβαγγέλη.

Βιβλιογραφημένο ἀπὸ τὴν Evangelia Balta, *Karamanlidika, XXe siècle. Bibliographie analytique*, Ἀθήνα, Centre d'Etudes d'Asie Mineure, 1987, σ. 100 (ἀ.κ. 80).

Τὸ κείμενο τῆς ἐγκυκλίου στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα:

*Τιμώτατοι ἔξαρχοι, εὐλαβέστατοι ἐφημέριοι, ἀξιότιμοι μοναχοδομη-
γέροντες καὶ ἐφοροεπίτροποι, ἐλλόγμοι διδάσκαλοι καὶ λοιποὶ εὐλογημέ-
νοι χριστιανοὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Θεοσώστου Ἐπαρχίας.*

Δύο εἶνε τὰ πολυτιμώτατα κειμήλια τοῦ ἑλληνορθόξου Χριστιανοῦ, ἡ θρησκεία καὶ τὸ ἔθνος. Γνωστὸν δὲ ὅτι ἐπειδὴ οἱ περισσότεροὶ ἀδελφοὶ ἡμῶν ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ ἀγνοοῦσι τὸ σύμβολον τοῦ ἔθνισμοῦ, τὴν ἑλληνικὴν γλώσσαν τοῦ Εὐαγγελίου, ἠσθένησε τὸ θρησκευτικὸν καὶ ἔθνικόν φρόνημα τῶν ὁμοδόξων.

Καὶ ὁμως πᾶς χριστιανὸς ἀποστολὴν ἔχει κατὰ δύναμιν νὰ ἀγωνισθῇ ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν καὶ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν γλώσσης.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ γνωρίζομεν ὑμῖν ὅτι ὁ ἐπὶ εἰκοσαετιᾶν ὀλόκληρον εὐδοκίμως ὑπηρετήσας ὡς διευθυντῆς καὶ διδάσκαλος ἐν τοῖς σχολείοις τῆς Ἐπαρχίας ἡμῶν κ. **Ἀ. Δαμνιάνδης** ἰσοβίως ἐπεδόθη εἰς τὰ ἱερὰ γράμματα καὶ εἰς τὰ παιδαγωγικά, καὶ ἀπὸ τετραετίας ἔχων ἐπίσημον ἐντολὴν τῆς **Α.Σ.** τοῦ σεπτοῦ Ποιμενάρχου ἡμῶν κυρίου **Γερμανοῦ**, ἵνα δίδῃ νομίμους ὁδηγίας εἰς τοὺς ἱερεῖς καὶ διδασκάλους τῆς Ἐπαρχίας καὶ

Κυριακά μαθήματα πρὸς ὠφέλειαν τῶν Χριστιανῶν, ἐσχάτως ἐξέδωκεν ὑπὸ τὸν τίτλον «**Εὐαγγελικὴ Μέλισσα**» ἔργον εἰς δύο γλώσσας ἐκ παραλλήλου.

Τὸν ἐκδοθέντα πρῶτον τόμον τοῦ ἔργου διήλθομεν ἐπισταμένως καὶ εὖρομεν αὐτὸν σύμφωνα πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς ὀρθοδόξου μητρὸς ἡμῶν Ἐκκλησίας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὠφελιμώτατον εἰς τὴν διάδοσιν τῆς πατρῴου ἑλληνικῆς γλώσσης μεταξὺ τῶν ἀγνοούντων αὐτὴν ὁμογενῶν.

Ἐπειδὴ δὲ πρὸς ἔκδοσιν τοιούτων ἐθνωφελῶν βιβλίων ἀπαιτεῖται κοινὴ σύμπραξις τῶν ὁμογενῶν τέκνων, διὰ τοῦτο θερμοτάτα συνιστῶμεν τὸ ἐν λόγῳ χρῆσιμον **βιβλίον** ὡς κατάλληλον νὰ γείνη κτήμα πάσης ἑλληνορθοδόξου Χριστιανικῆς οἰκογενείας καὶ ἀποτευνόμενοι εἰς τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἔθνικὰ αἰσθήματα ὅλων τῶν Ἐπαρχιωτῶν προτρεπόμεθα νὰ λάβητε ὁ καθείς τὸν ἔτοιμον τόμον καὶ ἐγγραφήτε συνδρομηταὶ ὑποστηρίζοντες τὴν ἔκδοσιν καὶ τῶν λοιπῶν τόμων πρὸς διάδοσιν τῶν ἀληθειῶν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν γλώσσης.

Ὑγιαίνετε ἐν Κυρίῳ.

Ἐν Ἀμοσῶ τῇ 5 Μαΐου 1912

Ὁ Γεν. Ἀρχιερατικὸς Ἐπίτροπος

Πρωτοσύγγελλος ΠΛΑΤΩΝ

